Tripurantakodaharanamu

OF

RAVIPATI TRIPURANTAKA

TED BY :

KATA RAO, M.A.,

Junior Lecturer in Telugu,

Madras University.

Re 1-50

శ్రీ

త్రిపురాంతకోదాహరణము.

రావిపాటి త్రిపురాంతక మహాకవి ప్రణీతము.

నిడుదవోలు వేంకటరావు, ఎమ్. ఏ,

సంస్కర్త.

Text Book for Preliminary Examination
Bhasha Praveena (Telugu) of the
Andhra University 1941.

Text Book for Vidwan B. Final Examination
of the Madras University from 1944 to 1950.

మనవి

1937 లో నేను ప్రకటించిన యీ లఘుకృతిని తమ విశ్వవిద్యాలయమున విద్వాన్ పరీక్షకు పఠనీయగ్రంథముగఁ జేయుటయేగాక, దీనిని ముద్రించుటకు దయతో ననుజ్ఞయిచ్చిన మదరాసు విశ్వవిద్యాలయాధికారుల కెంతయు గృతజ్ఞుఁడను.

1/A ఆలంగతపిళ్లవీథి
తిరువల్లిక్కేణి, చెన్నపురి
26-11-1946

నిడుదవోలు వేంకటరావు
ఆంధ్రభాషోపన్యాసకుఁడు
మదరాసు విశ్వవిద్యాలయము.

పీఠిక.

భక్తిరసప్రధానమై, యాంధ్రశైవవాఙ్మయమునకు సంబంధించిన లఘుకృతులయం దెన్నికఁగన్న యీయుదాహరణము నేఁటి కించుమించుగ నాఱునూ రేండ్లక్రిందట సిరిగిరికిఁ దూర్పువాకిలియగు త్రిపురాంతకమున నెలకొనిన దేవర పేర వెలసినది. సంబుద్ధితో నెనిమిదియగు విభక్తులతో నెనిమిదిపద్యములును, కళికలును, నుత్కళికలును గలిగి భక్తిప్రశంసాపరమగు ప్రబంధభేదమునకు నుదాహరణ మని పేరు. ఆంధ్రవాఙ్మయమున నుపలబ్ధము లగునట్టి యుదాహరణములలోఁ బండ్రెండవశతాబ్దమునఁ బుట్టిన పాల్కురికి సోమనాథుని బసవోదాహరణము ప్రథమము. త్రిపురాంతకోదాహరణము కాలక్రమమున ద్వితీయమైనను, కవితాప్రకర్షయం దద్వితీయమగుటచే నీవఱకు రెండుతడవలు ముద్రింపఁబడినను మూఁడవతూరి ముద్రణావశ్యకతఁ జేకూర్చినది.

1. పూర్వమాతృకాగ్రంథవివరణము.

ఈయుదాహరణమునకు మాతృక తంజావూరున శ్రీ శరభోజీమహారాజ సరస్వతీభవనప్రాచ్యలిఖితగ్రంథభాండారమునందు గలదు. నే నీమాతృకకు సరియగుప్రతికను[1] వ్రాయించి

---

1. దీనిని యథామాతృకముగ వ్రాయించు సకాలమునకు నా కందఁజేసిన తంజావూరు సరస్వతీగ్రంథాలయకార్యనిర్వాహకసంఘ గౌరవ కార్యదర్శులు శ్రీయుత రావుసాహెబు టి. సాంబమూర్తిరావు, బి.ఏ. ఎమ్.ఎల్.సి. గారికి నే నెంతయుఁ గృతజ్ఞుఁడను.

తెప్పించికొని యీముద్రణమున నుపయోగించితిని. దీనిని తొలుత క్రీ. శ. 1912వ సంవత్సరమున సుప్రసిద్ధప్రాచ్యవిద్యాపరిశోధకులు మా రామకృష్ణకవిగారు విస్మృతకవులను పేరం దాము ప్రకటించినగ్రంథావళియం దాఱవదిగ, వెలువరించినారు. అది వనపర్తియందలి బ్రహ్మవిద్యావిలాసముద్రాక్షరశాలలో ముద్రింపఁబడి పీఠిక, లఘుటీకలతో నొప్పుచున్నది.

శ్రీరామకృష్ణకవిగారే దీనిని రెండవతూరి శ్రీతిరుమల వేంకటేశ్వరపత్రికయందు, క్రీ. శ. 1933 సంవత్సరమున నేప్రియలునెలలోఁ బ్రకటించిరి.

పైని వివరించినవిగాక, యీగ్రంథప్రశస్తినిఁ దెలుపుచు నమూల్యమగు తమస్వంతపుఁబ్రతిని నాకు బ్రహ్మశ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రులవారు పంపిరి. వారికి నే నెంతయుఁ గృతజ్ఞుఁడను.

2. గ్రంథకర్తృత్వము.

ఈయుదాహరణమునకుఁ గర్త రావిపాటి త్రిపురాంతకుఁడు. ఈవిషయము గ్రంథమునం దెచ్చటను లేకపోయినను [1]నంధ్రవాఙ్మయమున సంకలితలక్షణగ్రంథములలోని యుదా

1 అంధ్రమున ప్రబంధరత్నాకరము, సంస్కృతభాషలో కవీంద్రవచనసముచ్చయము, శార్ఙ్గధరునిపద్ధతి, జల్హణునిసూక్తిముక్తావళి, వల్లభదేవుని సుభాషితావళి మొదలగువానిఁబోలిన సంకలితగ్రంథము. తెనుఁగులో మడికి సింగనసమకూర్చిన సకలనీతిసమ్మతము మొదటిది. ఇది రెండవది. ఇది యముద్రితము. మూఁడాశ్వాసములదనుక తంజావూరుపుస్తకాగారమునఁ గలదు. ఇది దపూర్వగ్రంథము లుద్ధరింపఁబడినవి.

హ్యాతులవలన నిది త్రిపురాంతకుని కృతిగాఁ దెలియుచున్నది. క్రీ. శ. 16 వ శతాబ్దాదిని ప్రాచీనగ్రంథసంకలనము గావించిన పెదపాటి జగన్నాథకవి తనప్రబంధరత్నాకరమున [1] దీనిని త్రిపురాంతకునిదనిఁ జెప్పియున్నాఁడు. ఆపైని యప్పకవి వేంకట కవిమున్నగు లాక్షణికులు తమగ్రంథముల దీనినిఁ ద్రిపురాంతకు నిదిగా నుదాహరించియున్నారు. కావున దీనికిఁ గర్త త్రిపురాంతకుఁడనియే నిర్ధారింపఁదగియున్నది. ఇది యిట్లుండ క్రీ. శ. 1933 సంవత్సరమునఁ బ్రకటింపఁబడిన తంజాపురాంధ్రగ్రంథవివరణ సూచిక [2] యందు నీగ్రంథమునుగూర్చియు గ్రంథకర్తనుఁ గూర్చియు నిట్లు వ్రాయఁబడినది.

166. త్రిపురాంతకోదాహరణము.

R సమగ్రము. వ్రాలు చక్కనివి. తప్పులు లేవు. శైథిల్యము లేదు. గ్రంథపాతము గన్పట్టదు. "తలఁకి సీనము రాజు దాడికోర్చినవాని" "వరలువరమానందవనధితీర్థమువలన" అని యీగ్రంథమున నిద్దఱిపేరులు గన్పట్టుచున్నవి. వీరిలో గ్రంథకర్త యీతఁడని నిశ్చయింప వీలుగాకున్నది.

తరువాత నాంగ్లేయభాషలో నిట్లున్నది.

"There is a printed work of the same name attributed to Thripurantaka wheather this manuscript represents the printed work needs examination"

---

2. ఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషత్పత్రికటితము 1933. పుట. 37.

(చూ. పుట. 37. A Descriptive Catalogue of the Telugu Manuscripts in the Tanjare Maharaja Serfojis Saraswati Mahal Library.)

(ఈపేరితో త్రిపురాంతకుని కారోపింపఁబడిన ముద్రిత గ్రంథ మొకటి గలదు. ఈతాటాకుప్రతి యాముద్రితపుస్తకము నను మూలమేమో పరిశీలింపఁదగియున్నది).

కాని గ్రంథప్రకాశకులు పైనివ్రాసినట్లు సీనమరాజు గాని, పరమానందతీర్థుఁడుగాని త్రిపురాంతకోదాహరణగ్రంథ కర్త కాజాలఁడు. సీనమరాజు ప్రాచీన ద్రావిడ శైవభక్తుఁడు. చేరమరాజని యీతని నామాంతరము. ఈతఁ డెనిమిదవశతాబ్దికిఁ బూర్వుఁడు ఈతఁడు గ్రంథకర్తయగుట యసంభవము గదా! ఇఁక "పరమానందతీర్థమువలన" అనునది కేవల గ్రంథస్థ విషయము. ఇది పంచమీవిభక్తికళికయందు ద్వితీయపాదమున 'మఱియు సకలాశ్రితుల మనుచు నర్థమువలన' యనుదానితో సార్థకతఁ జెందినది. ఇచట కేవలానందజలధితీర్థమనియే కవి భావము. అయినను గ్రంథకర్త పరమానందతీర్థు లనుకొనుటకుఁ గారణము లేకపోలేదు. వివరణగ్రంథమున, పరమానందతీర్థ కవికృతగ్రంథములు పెక్కులుండుటచేత నామసాదృశ్యముచేత పరమానందతీర్థులని భ్రాంతిపొడమి యట్లు వ్రాసిరి గాని వేఱు గాదు. పరమానందతీర్థుఁడను వేదాంతకవి, అనుభవదర్పణము, శివజ్ఞానమంజరి, బ్రహ్మవిద్యాసుధార్ణవము, భగవద్గీతావ్యాఖ్యానము, ముక్తికాంతావిలాసము, దత్తాత్రేయ, శివముకుంద సంపంగి మన్నశతకత్రయము మున్నగు బహుళగ్రంథములు రచియించినాఁడు. ఈతఁడు పదునాఱవశతాబ్దము నాఁటివాఁడు. ఈతనిచరిత్రము శతకకవులచరిత్రయందు వర్ణితము. పుటలు (167-171) ఈతఁడును త్రిపురాంతకోదాహరణకర్త కాఁజాలఁ డనుటకుఁ బై వివరణము చాలును.

ఇట్లే శ్రీ గిడుగువారు తాము ప్రకటించిన [1]యప్పకవీయమున త్రిపురాంతకోదాహరణముఁ గూర్చి యిట్లు వ్రాసియున్నారు. "త్రిపురాంతకోదాహరణము." ఇది యెనిమిదితాటాకులపుస్తకము. గ్రంథకర్త గుండయకవి.

ఇందు గ్రంథకర్త గుండయకవియనుట పొరపాటే! గుండయ ప్రాచీనశైవభక్తుఁడు. గుండయపేరు చతుర్థీవిభక్తియుత్కలికయం దుదాహరింపఁబడినది. ఈతనిచరిత్ర బసవపురాణమున వర్ణితము. ఈ గ్రంథము శైవసంప్రదాయిక మగుటచేతను, సందర్భానుసారముగ నాయాభక్తులచరిత్రము లుద్ధరింపఁబడుటచేతను, వారిచరిత్రము లాంధ్రసాహితీవేత్తలకు సుపరిచితములు గాకపోవుటచేతను గ్రంథకర్తనుఁగూర్చి యిట్టి వేరుపాటు గలిగినది. త్రిపురాంతకుఁడే గ్రంథకర్తయనుట నిర్వివాదాంశము.

3. కవిజీవితము.

రావిపాటి త్రిపురాంతకుని వాడుకపేరు తిప్పన. [2]తెలుఁగు కవులలో నీతనిచరిత్రము బహుసులభముగా వ్రాయవచ్చును. ఏలయన నితనిపేరు తప్ప, తలిదండ్రులపేళ్లుగాని కులగోత్ర విద్యావిషయము లితరము లేవియుఁ దెలియరావు. త్రిపు

1. అప్పకవీయము వావిళ్ల వారిముద్రణము 1924 అప్పకవి ఉదహరించిన గ్రంథములు. అందులోనిపద్యములు 3 పుట యడుగున యథోజ్ఞాపిక.

2. భాస్కరశబ్దమునకు బాచన్న, తిరుమలశబ్దమునకుఁ దిమ్మన, త్రిపురాంతకునికిఁ దిప్పన్న, జగన్నాథశబ్దమునకు జగ్గన్న, ఆదిత్యునకునై తన భైరవునకు బయ్యన్న వికృతరూపములు.

రాంతకునితరకృతులు సంపూర్ణముగ దొరకినచోఁ గొంత తెలియును గాని వానియందు కొన్నిపద్యములే లభించుచున్నవి గావున నీతనిచరిత్రము నిగూఢమైయున్నది.

జన్మముచే నెవ్వఁడైనను భక్తిప్రపత్తియం దీతఁడు శైవుఁడని చెప్పనొప్పును. ఈయుదాహరణమునందలి శైవసంప్రదాయాభిజ్ఞతయందేమి, ప్రాచీనశివభక్తకథాసూచనమునందేమి కవి శైవుఁడగుట స్పష్టమే! పేరు శైవులదే! ఈతఁడు శ్రీశైలమునకుఁ దూర్పువాకిలియగు త్రిపురాంతకక్షేత్రమున జనించి తద్దేవునకు భక్తుఁడై శృంగారకావ్యములను భక్తిరసప్రధానములగు కావ్యములు రచియించె నని రెండవప్రతాపరుద్రునికాలమువాఁ డని శ్రీరామకృష్ణకవిగారు త్రిపురాంతకోదాహరణము తొలికూర్పునను మలికూర్పునుగూడ వ్రాసియున్నారు. దీని కాధార మూహ్యము.

4. కాలనిర్ణయము.

శ్రీరామకృష్ణకవిగారు, త్రిపురాంతకుఁడు ద్వితీయప్రతాపరుద్రునికాలమువాఁడని వ్రాసినారు. త్రిపురాంతకుఁ డనుకవి ద్వితీయప్రతాపరుద్రునియాస్థానమున నున్నట్లు ప్రతాపచరిత్రమున[1] గలదు. కాకతీయచక్రవర్తులలోఁ గడపటివాఁ డగు నీప్రతాపరుద్రుఁడు క్రీ. శ. 1295 మొదలు 1326 వఱకుఁ బరిపాలించినవాఁడు. కావున నీతఁ డాకాలమువాఁడు కావలెను. కాని దీని కొకప్రతిబంధకము గలదు. రావిపాటితిప్పన్న చాటుధార యని యప్పకవీయమున యతిప్రాసవిషయికమగు మూ

1. ప్రతాపచరిత్రము-ఆంధ్ర సాహిత్యపరిషత్పత్రిక. 7. సంపుటము. 7. పుట.

డవునాశ్వాసమున ననుస్వారసంబంధయతి కుదాహరణముగా నీక్రిందిపద్యము దాహరింపఁబడియున్నది.

మ. సరిచేసై రిపుడేలభాస్కరులు భాషానాథ! పుత్రా! వసుం
ధరయం దొక్కఁడు మంత్రియయ్యె వినుకొండన్; రామ
యామాత్యభా
స్కరుఁడో? ఔ, నయిన న్నహస్రకరశాఖల్లే వవేయున్న వే
తిరమైదానము సేయుచో, రిపుల హేతిన్ద్రెవ్వయుచో, వ్రాయు
చోన్.

పైపద్యమునందలిపాఠము ముప్పదియిద్దఱుమంత్రులచరిత్రమున రాయనామాత్యభాస్కరుఁడని యున్నది. ఇదియ సరియగుపాఠము. ఈభాస్కరులు పెక్కుఱు గలరు. వారిలో నీరాయనిభాస్కరుఁడు దాతృత్వమున తెలుఁగునాఁటఁ బేరెన్నికఁ గన్నవాఁడు ఈతనిఁగూర్చి భట్రాజులు చెప్పినపద్యములు చాల గలవు. గ్రంథవిస్తరభీతి నుదాహరింప మానితిని. ఈతఁడు క్రీ. శ. 1386 సంవత్సరప్రాంతమున రాజమహేంద్రవరమును పరిపాలించిన రెడ్డిరాజు కాటయవేముని యాస్థానమున నున్నట్లీ క్రిందిపద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది.

చ. కలయఁ బసిండిగంటమునఁ గాటయవేము సమక్షమందు స
త్ఫలముగ రాయనిప్రభునిఁ బాచఁడు వ్రాసిన వ్రాలవ్రాఁతలున్
గలుగలు గల్లుగల్లురనఁ గంటకమంత్రుల గుండెలన్నియున్
జలుజలు జల్లుజల్లురనె సత్కవివర్యులు మేలుమేలనన్.

రాయనిభాస్కరుని స్తుతియించిన త్రిపురాంతకుఁడు క్రీ. శ. 1330 ప్రాంతమువాఁడు గావలెను.

ఇందులకు పబలముగ శ్రీనాథమహాకవిరచితమై వల్లభరాయని కృతిగా పేర్వెలసిన క్రీడాభిరామమున త్రిపురాంతకుని ప్రశంసగలదు.

ఉ. నన్నయభట్టు, తిక్కకవినాయకుఁ డన్న, హుళిక్కి భాస్కరుం
డన్నను, జిమ్మపూడి యమరాధిపుఁ డన్నను సత్కవీశ్వరుల్
నెన్నుదుటం గరాంజలులు నింతురు 'జే' యని రావిపాటి తి
ప్పన్నయునంత వాఁడ! తగునాయిటుదోసపుమాటలాడగన్.

మఱియు నీత్రిపురాంతకుఁడు సంస్కృతమున రచించిన ప్రేమాభిరామము ననుసరించి తెనుఁగున క్రీడాభిరామము రచియించినట్లా గ్రంథమునఁ గలదు.

"దిప్పమంత్రీంద్రతనయుఁ డార్య మణివల్లభామాత్యుఁడహారహంబు."

వ. ఆమంత్రిశేఖరుండు రావిపాటి త్రిపురాంతక దేవుఁడను కవీశ్వరుఁ డొనరించిన ప్రేమాభిరామనాటకము ననుసరించి క్రీడాభిరామంబను రూపకంబు తెలుఁగుబాసను రచియించినాఁడు."

వల్లభరాయనితండ్రి తిప్పన కర్ణాటరాజ్యమును పరిపాలించిన మొదటి హరిహరరాయని రత్నభాండాగారాధికారియగుటచేతను, నాతని పెదతండ్రి లింగన రెండవహరిహర

(1) ఆంధ్రదేశమున భాస్కరులచరిత్రమునుఁ దెలిసికొనఁగోరువారీ క్రిందిగ్రంథములఁ జూడదగును.

1. ముప్పదియిద్దఱుమంత్రులచరిత్రము- (1889)
2. భాస్కరోదంతము- కాశీభట్ట బ్రహ్మయ్యశాస్త్రిగారు (1893)
3. రాయనభాస్కరమంత్రిచరిత్రము-గురుజాడ శ్రీరామమూర్తిగారు(1900)

రాయల సేనాధిపతి యగుటచేతను, వీరిరువురు 1404, 1412 సంవత్సర ప్రాంతమున నున్నవారు. వల్లభరాయఁడు శ్రీనాథుఁడును సమకాలికులు (క్రీడాభిరామము. పీఠిక 10 పుట.) కావున క్రీ. శ. 1404-12 ప్రాంతముననున్న వల్లభరాయఁడు స్తుతించిన కవి త్రిపురాంతకుఁడు క్రీ. శ. 1380సంవత్సర ప్రాంతమువాఁడనుట సమంజసము.

శ్రీరామకృష్ణకవిగా రూహించిన ట్లీత్రిపురాంతకుఁడు ద్వితీయ ప్రతాపరుద్రునికాలమునఁ బెద్దవాఁడు కాకున్నను నాకాలమున ననఁగా క్రీ. శ. 1320 సంవత్సర ప్రాంతమున జన్మించి యుండవచ్చును. మఱికొందఱు విద్వాంసులు త్రిపురాంతకుఁడు ద్వితీయప్రతాపరుద్రుని యాస్థానవిద్వాంసుఁడని వ్రాసియున్నారు.[1] దీనికి పైకవిగారి వ్రాఁతయే యాధారమై యుండనోపును. కవి 14 వ శతాబ్దివాఁడని నిశ్చితము.

5. కవికృతేతరగ్రంథములు.

త్రిపురాంతకకవికృతు లీ క్రిందివి మనకుఁ దెలియుచున్నవి.

1. త్రిపురాంతకోదాహరణము-సమగ్రముగా దొరకినది.
2. అంబికాశతకము-

---

4. కొండవీటిసామ్రాజ్యము-మద్దులపల్లి గురుబ్రహ్మశర్మగారు (1915)
5. చాటుపద్యమణిమంజరి-వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు-ప్రథమభాగము (1924) పుట 73-88.

1 Sources of Vizianagar History. 17. Kridabhiramam of Vinukonda-vallabharaya. "This is a translation into Telugu of the Sanskrit Premabhiramam a drama belonging to the class called Vidhi in Sanskrit dramaturgy of the poet Ravipati Tripuraltaka of the Court of Prataparudra II of war rangul. Page 55. (1919) (Published by the Madras University).

3. చంద్రతారావళి.
4. మదనవిజయము.

సంస్కృతమున ప్రేమాభిరామము.

1. త్రిపురాంతకోదాహరణమునుఁ గూర్చి
ముందు తెలుపఁబడును.

2 అంబికాశతకము.

ఇం దేశపద్యములుమాత్రము లభించినవి. వాని నిటఁ జొందుపఱచెదను. శతకమున కంబికా యను మకుటము.

ఉ. ఆదిమశక్తి యీతరుణి, । యాద్యకుటుంబిని యీకుమారి, ము
త్తైదువయీతలోదరి, శి।వాత్మక యీసతి, విశ్వమాత యీ
పైదలి, సర్వలోకగురు।భామిని యీచపలాక్షి, యంచు బ్ర
హ్మాదులువచ్చినిచ్చలు హి।మాద్రికి నిన్నెఱిగింతు రంబికా!
ఉ. కూడెడివెండ్రుకల్ నిడుద।కూఁకటిఁ బ్రోవఁగ, బొడ్డుపైవళుల్
జాడలుదోఁప, గ్రొమ్మొలక। చన్నులుమించుచదోలంక,సిగ్గునన్
జూడగనేరముల్ మెఱుఁగుఁజూపులు నీనహిమాద్రియింటనీ
వాడుట శూలికిన్ మనము।వాడుటగాదె తలంప నంబికా!
ఉ. భారతివై సరోజభవు। పాలవసించి, రమావధూటివై
నీరజనాభుఁజెంది, ధర। ణీధరనందనవై మహేశ్వరుం
గోరి వరించితమ్మ నినుఁ। గొల్వక యూరక యేలకల్గుసం
సారసుఖంబు లిమనుజ। సంతతికిం దలపోయనంబికా!

(ప్రబంధరత్నావళి పుట 53)

చ. బెడఁగగు రత్నదర్పణముఁ। బేరినవెన్నెలవోసి నిచ్చలుఁ
దుదుమఁగ, పాలసంద్రమునఁ। దోఁచిసుధాకరుమేనికందువో

గడుగఁగ, నేరెటేట సితకంజము ముంపఁగ, నైజకాంతితోఁ
దొడరిన తల్లి నీ మొగము తోసరిపోల్పఁగ జాలునంబికా!

ఉ. తెప్పలఁబోరఁ దల్పులిసిచింతలువాటెడుచూపుగుంచియర్
ద్రిప్పి తళుక్కునం దెలిచితిన్నని మోమునఁ గాయు వెన్నెలల్
ముప్పిరిగొన్న వేడుకలుమూఁగినసిగ్గసియాడఁ బ్రీతి నీ
వప్పరమేశుఁజూచి తనువర్ధముగొంటి పొసంగ నంబికా!

(ప్రయోగరత్నాకరమునం దుదాహృతము.)

ఉ. వాలినకన్ను ముంగురులు వాలెఱ కెంపు మెఱుంగు జంటపై
గ్రాలెడు తారహారములు కంకణచారుకరంబు డాపలన్
దూలుచునున్న పయ్యెదయుఁ దోచినకన్నులు మోడ్చి మోడ్చి నీ
పాలగు నీశుమేను సగబాలుమనంబునఁ జేర్తు నంబికా!

ఉ. లాఁచిపరాంగసల్ వరవిలాసమనోహరవిభ్రమంబులన్
చూచినఁ జూడఁ డుత్తముఁడు చూడినఁ జూచును మధ్య
ముండుడా
జూచినజూడకుండినను జూచు కనిష్ఠుఁడు నన్ను వీరిలో
చూచినజూడకుండు గుణిఁ జూచిన చూపునజూడుమంబికా.

(తొలిమూర్పునుండి)

ఈశతకమునుగూర్చి శ్రీరామకృష్ణకవిగారి యభిప్రా
యము నిటఁ బొందుపఱచుట యుక్తము.

"అంబికాశతకమునఁ బార్వతీనాయికాగుణవర్ణనాదులు
రసజ్ఞుల కింపుగా మృదుభాషతోఁ గూర్పఁబడినవి. నేఁటికాల
మున శృంగారరససముద్రపారవిధురులు కొందఱును, భక్తిరసని
యమప్రణాళికాపారీణులు గొందఱును నుత్తమదేవతావర్ణన

ముల శృంగారరసభావముల రసాభాసములుగఁ దలచుచున్నా రు. దీనిలో నుత్తమదేవతలైనను, నంబికాశివుల పరస్పర శృంగారరసోన్నతి వర్ణింపఁబడినది గాని ధ్వనికారులమతమున రసాభాస మనునది యొచటను గానరాదు."

3. చంద్రతారావళి.

ఇందిరువదేడుపద్యములలో నాలుగుమాత్రమే లభించినవి.

మ. చరమక్ష్మాధరచారుసింహముఖదంష్ట్రాకోటియోనాఁగ నం
బరశార్దూలనఖంబునాఁగఁ దిమిరేభప్రస్ఫురద్గర్వసం
హరణక్రూరతరాంకుశంబనఁగ నుత్కల్లీల మీఁరేఖ ని [భా!
త్యరుచిం బొల్పఁగఁబెంపఁగు న్విదియచంద్రా! రోహిణీవల్ల
మ. అమితధ్వాంతతమాలవల్లిలవనవ్యాపారపారీణదా
త్రమొ, సౌగంధికషండకుట్మలకుటీరాజీపముద్ఘాటన
క్రమనిర్వాణధురీణకుంచికయొ, నాఁగం బెంపునన్మీకళా
రమణీయత్వముఁ జూడనొప్పెసఁగుచంద్రా!రోహిణీవల్లభా!
మ. రతినాథుండనుమాయజోగిచదలంత్రైలోక్యవశ్యాంజనం
బతియత్నమ్మునఁగూర్చిమౌక్తికమయంబై యున్నపాత్రంబునన్
మతకంబేర్పడఁబెట్టి దాచెననమీమధ్యంబునన్ మచ్చసం
తతముల్ కన్నులపండువై వెలయుచంద్రా! రోహిణీవల్లభా!
మపాలకయుగ్మంబులఁగల్గుముద్దుటలుకన్ బుష్పాయుధారాతిమ్రొ
క్కులఁదీర్పన్ దలమీఁదగాననగునీకుమ్మేచుపుణ్యాంగనా
తిలకంబైన భవానిపాదనఖపంక్తిం జెందడెందంబులన్
దలఁతాచుక్కలతోఁడిమక్కువలుచంద్రా! రోహిణీవల్లభా.

ప్రబంధరత్నావళి పుట 54.

4. మదనవిజయము.

ఇయ్యది యెనిమిదాశ్వాసముల గ్రంథమనియుఁ గామ శాస్త్రవిషయికమనియు, నిందు సంజ్ఞాభియోగిక, భార్యాధికార, పారదారిక, వైశికాది ప్రకరణములు గలిగినదనియు వ్రాసి, ప్రతి క్రిమిదష్టమై యుంటనందుండి రెండుపద్యములుమాత్రమే తొలి కూర్పున శ్రీరామకృష్ణకవిగా రుదాహరించినారు.

క. సతిగుణవతియగునేనియు
 పతి కది రత్నంబ ప్రాణ బంధువ యమృతం
 బతివయదుర్గుణియగునేఁ
 బతి కెడపనిచిచ్చు కాలు పకయదికాల్చున్.

మ. గుణముల్ సుందరరూపముల్ విభవముల్ కూటంబు సౌభాగ్యల
 క్షణముం జారుచరిత్రముల్ వినయముల్ జాతుర్యముల్ ధర్మభూ
 షణముంగల్గి పతివ్రతామహిమ మిం చంగల్గెనేఁ దత్సతీ
 మణిచింతామణిఁ దానిఁదాల్పగలగల్ మర్త్యుండె మర్త్యుండిలన్.

పైప్రకరణవిభాగమును సంస్కృతకొక్కోకమునఁ గలదు. కొక్కోకమును దెలుఁగునరచియించిన కూచిరాజు యెఱ్ఱన త్రిపురాంతకుని నుతియించుట నీగ్రంథకర్తృత్వము నిశ్చయమని చెప్పనొప్పును.

ప్రేమాభిరామము.

ఇయ్యది సంస్కృతమున వీథిరూపముగా రచియింపఁబడినది. క్రీడాభిరామము దీనియంధ్రానువాదమని తెలిపితిని.

ప్రేమాభిరామము సంపూర్ణముగ లభించినగాని గ్రంథపరిశీల నమునకుఁ గుదురు గలుగదు. ప్రేమాభిరామము పెదకోమటి వేముని 'సాహిత్యచింతామణి' యను నలంకారగ్రంథమున నుదాహరింపఁబడినది. సాహిత్యచింతామణి యముద్రితమే-అందుండి.

పరారిసందర్శితసన్నివేశౌ
పరుత్పరా భూతపయోజకోశౌ
ఇహైషమస్తాశ్ఫలోపమానౌ
స్తనౌకియన్తౌపురతోభవేతామ్.

అనుశ్లోకము సాహిత్యచింతామణియం దుదాహృతము. దీని తెలుఁగుపద్యము.

"దొరసెమునందు చుట్టుకొనితోరణకట్టె నురోవిభాగముఁ
నిరుడుపయోజకోశరమణీయతఁబాల్పెను వర్తమానవ
త్సరమునఁనొప్పె హేమకలశంబులబాగున, ముందటేటికిఁ
గరినిభయానచన్నుఁగవ కౌఁగిలిపట్టులు గాకయుండునే."

క్రీడాభిరామమునఁ గలదు. (పుట ౭౯.)

మఱియు ప్రేమాభిరామము వృత్తరత్నాకరవ్యాఖ్యయం దుద్ధరింపఁబడినది.

తరుణం సర్షపశాకం
నవౌదనం పిచ్ఛిలానిచదధీని
స్వల్పవ్యయేన సుందరి
గ్రామ్యజనోమృష్టమశ్నాతి. దీని తెనుఁగుపద్యము.

"శీతకాలంబు కడిమాడ సేయఁగుడుచు
భాగ్యవంతుండు తేపాడిపల్లెపట్ల

గోత్తెయోరెంబునిగు రావఁగూరతోడఁ
పిచ్ఛిలంబైన నేతితోఁ బెరుగుతోడ."
క్రీడాభిరామము 87 పుటలో గలదు.

6. ఉదాహరణగ్రంథములు.

వాఙ్మయమున నాగ్రంథములస్థానము.

ఆంధ్రవాఙ్మయమునకుఁ బ్రత్యేక విశిష్టతఁ బ్రతిపాదించిన గ్రంథములలో మున్నెన్నఁదగినవి యుదాహరణములు. వాఙ్మయచరిత్రకారు లీగ్రంథముల నింతవఱకు తడవినట్లు కానరాదు. ఈయుదాహరణములు మనకు లభించినవి కొలఁదిగనే యున్నను, నేఁడీగ్రంథరచనము ప్రాయికముగా నంతరించినను, వీనిపరిశీలనమువలన ప్రాచీనాంధ్రకవితాసంప్రదాయముఁగూర్చియు వాఙ్మయపరిణామముఁగూర్చియు నపూర్వవిషయము లెన్నియేని యెఱుకపడుచున్నవి. సంస్కృతసారస్వతముద్ర సంపూర్ణముగఁ గల వాఙ్మయచరిత్రము దక్కఁ దక్కుంగల జాతీయవాఙ్మయస్వరూపమును నెఱుంగని వాఙ్మయచరిత్రకారు లీగ్రంథములు విస్మరించుట వింతగాదు. సంస్కృతసాహిత్యసంపర్క మంతగా లేక విశిష్టమగు తెలుఁగుకవిత వెలయింపఁజేసిన ద్విపదలు, యక్షగానములు, శతకములు, గేయములు మున్నగు కావ్యభేదములలోఁ జేరినయుదాహరణములు సంగీతసాహిత్యములకుఁగల్గు పరస్పరసంబంధమును విశదీకరించుచున్నవి. మఱియు నాంధ్రభాషాతత్త్వవివేచనమునకు, నాంధ్రవాఙ్మయపరిణామనిరూపణమునకు నీయుదాహరణము లెంతయేని తోడ్పడుచున్నవి. కావున నీగ్రంథపరిశీలన నిదంతసుల కావశ్యకమై యగుచున్నది.

తెలుఁగుకవిత పదకవితయనియు, పద్యకవితయనియు రెండు తెఱఁగులు తెలుఁగునాఁట తొల్లిటినుండియు నెన్నికఁ గన్నది పదకవితయే. ఏవాఙ్మయమునందైన పద్యకవితకన్న పదకవితయే ముందైనను తెలుఁగున నొకకాలమునఁ బదకవితయు, వేఱొకకాలమున పద్యకవితయుఁ బెంపుఁజెందినట్లు కవితాసంప్రదాయములు తెలుపుచున్నవి. ఈరెండింటికి మార్గమనియు దేశియనియు వ్యవహారము గలదు. మార్గదేశిపదములు సంగీతశాస్త్రసాంకేతికములు. సార్వదేశికముగ సంస్కృతమై గ్రాహ్యమగునది మార్గమనియు, నేకదేశికముగ దేశభాషాసహజమగునది దేశియనియుఁ జెప్పనగును. దేశభాషలయందు సాహిత్యశాస్త్ర మభివృద్ధియైనవెనుక భాషావాఙ్మయవిషయముఁగూడ నీపదములుపయుక్తమైనవి. కావున సంస్కృతపదసమ్మిళితమై, తల్లక్ష్యలక్షణసముంచితమగు కవిత మార్గమనియు, దేశ్యపదపూరితమై జాతీయమగు కవిత దేశియనియుఁ దెలియనగును. దేశియనఁగా మనోహరము జాను ననునర్థము దెనుఁగు ననేగాక కర్ణాటభాషయందుఁ గలదు. అత్యంతమృదులమును నాపాతమధురము నై మనోహరమగు తెనుఁగుకవితకు దేశియనుపే రెంతయుఁ దగియున్నది. మార్గకవిత యక్షరగణనిబద్ధమై సంస్కృతవ్యాకరణచ్ఛందోనువృత్తమై యుండును. దేశికవిత మాత్రాగణనిబద్ధమై యాంధ్రచ్ఛందస్సంప్రదాయికమై యుండును. దేశికవిత యాంధ్రతాముద్రఁగలిగి తెలుఁగుపలుకులతీరుతీయములు తెల్లము సేయుచుండును. తెలుఁగునాట తొలుత నీదేశికవితయే పెంపుఁజెందినను గాలక్రమమునసంస్కృతభాషాసాహచర్యమున మార్గకవిత రాజాదరణముఁ బడసి, దేశికవితను

మఱుఁగుపడఁ జేసినది. గీర్వాణపదకవితావ్యామోహమున లాక్షణికులీపదకవితను నెక్కువగఁ బాటింపరైరి. కావుననే నేఁటి యాంధ్రసాహిత్యోపాసకులకు నంధ్రకవిత యథార్థ కథన మశ్రుతపూర్వమైనది.

ఉదాహరణస్వరూప మీయుభయపథకముల సమ్మేళ మును విశదీకరించుచు నన్నయోపజ్ఞమగు మార్గకవితాప్రపంచ మునకు దొలిసర్గమైనది-ఉదాహరణములు వృత్తము, కళిక, ఉత్కళికయని మూఁడుభాగములుగ నున్నను ఉత్కళిక, కళిక యం దొకభాగమగుటచే నివి రెండుభాగములనియే చెప్పన గును. ఇందు తొలిభాగమున సాధారణములగు చంపకోత్పల శార్దూలమత్తేభవృత్తములు సంస్కృతచ్ఛందస్సంజాతములు. మార్గకవితానుయాయికములు - కళికోత్కళికలయందుఁ జెప్ప బడురగడలు జాతులలోఁ జేరినవి. ఇవి యంధ్రచ్ఛందోనిబద్ధ ములు- తెలుఁగున సీసములు, నక్కరలు, తరువోజలు, ద్విపదలు, రగడలు, కందములు మున్నగుజాత్యుపజాతిభేదములు క్రీ. శ. 9 వ శతాబ్దమునుండి ప్రచారములో నున్నట్లు శాసనాదులవలనఁ దెలియుచున్నది. చంపకమాలికాదివృత్తసమన్వితమగు మార్గ కవితగూడ వీనితోపాటు వర్ధిల్లుచున్నట్లు శాసనాదులే తెలుపు చున్నవి. దీనింబట్టి చూడ నంధ్రమున విశిష్టకావ్యరచనమునకుఁ బూర్వమీయుభయకవితారీతులు వేఱువేఱుబొంపుఁజెంది కావ్య రచనాప్రారంభమున సమ్మేళనముఁ జెందెననియు, నట్టిసమ్మేళ నమే భారతాదిగ్రంథరచనాపాటవమునకు బాట యయ్యె ననియు, నట్టిసమ్మేళనము గ్రంథరీతిని మన కుపలబ్ధమగు వాఙ్మ యమునఁ దొలుత యుదాహరణమునఁ గానవచ్చుటచే ప్రాచీ

నాంధ్రగ్రంథస్వరూపము నీయుదాహరణము విశదము చేయు చున్నదనియుఁ జెప్పనగును.

ఆంధ్రకవితాపరిణామముఁ దెలిసికొనుటకు నుదాహరణము లుపయుక్తములు. తెలుఁగుకవిత ఏకపదమై, ద్విపదమై, త్రిపదమై, చతుష్పదపరిమితమై పరిణతిఁ జెందినట్లు గానవచ్చు చున్నది. ఏకపదములగు పాటలును, ద్విపదములగు ప్రబంధములు, గానయోగ్యములగు త్రిపదాది సంయుక్తములగు యక్షగానములును, సలక్షణవృత్తకవితాసమన్వితములగు భారతాది గ్రంథములును వాఙ్మయవీథిని ప్రథమ, ద్వితీయ, తృతీయ, చతుర్థ ఘట్టములు. ఉదాహరణము లీతృతీయఘట్టముఁ జేరినవి. ఉదాహరణములు ద్విపదప్రబంధాదులవలె నొకేవిధమగు ఛందస్సుతోఁ గాక పదకవితయందలి ఛందోవిశేషములను గలిగి యుండును. యక్షగానాదుల యందువలె కేవల గానయోగ్యమగు పదములు హెచ్చుగా నుండకపోయినను, లయతాళ సమన్వితమగు పదములతో, వృత్తరచనము గలిగియుండుటచే నివి ద్విపదప్రబంధకవితకుఁ బిదప, యక్షగానకవితకు ముందు నను బుట్టినవి యని నిశ్చయింప నగును.

7. సంగీతసాహిత్యముల సంబంధము.

యక్షగానకవిత్వముక న్నుదాహరణకవిత్వము మరింతను విషయము సంగీతసాహిత్యములకుగల పరస్పరసంబంధమును కొంతవఱకు విశదము చేయుచున్నది. ఉదాహరణమున రగడలు తాళాంగప్రధానములు. తాళాంగమున చతురశ్రత్ర్యశ్ర మిశ్రజాతులు ప్రకటితము లగుచుండను. హరగతియను రగడకు నాటతాళము, హయప్రచారమత్త, తురగవల్గనము, విజయ

మంగళము, వీనికిరూపక తాళము- మధురగతియను రగడకు నేక తాళము, ద్విరదగతి, విజయభద్ర వీనికి జంపెతాళము, హరిణగతి, వృషభగతులకుఁ ద్రిపుట తాళమును లాక్షణికులు నిర్వచించిరి. కావున నీరగడల నాయా తాళలయాన్వితముగఁ బాడుచుండెడివారని తెలియుచున్నది. యక్షగానములఁ బద కవితయందలి భేదములు సంపూర్ణ తాళలయాన్వములుగా పరిణతిఁ జెంది సంగీతశాస్త్రానుగుణ్యముగ నుండుననువిషయము మనకు సుపరిచితమే. మఱియు నవ్యక్తమధురమగు గానమునకు, సువ్యక్త మధురమగు తెలుఁగుకవితకుఁ గుదిరికఁగూర్చుటలో నీయుదాహరణగ్రంథములే మొదలని యూహింపఁదగి యున్నవి.

౭. సప్తవిధవిభక్తిపరిణామము.

ఉదాహరణగ్రంథములు భాషాతత్త్వవివేచనమునకుఁ గూడ తోడ్పడుచున్నవి-ఉదాహరణముల సప్తవిభక్తిరూప ముల నాధారముగాఁ జేసికొని, యొక్కొకవిభక్తికి మార్గజాతి పద్యముల నావిభక్త్యంతములఁ గూర్చుటచే, నివి కేవలము విభక్తిప్రత్యయ ప్రచురణమునకైఁ పుట్టినట్లూహింపఁ దగియు న్నవి. విభక్తిప్రత్యయసరణి భాషయందు చక్కఁగ నేర్పడినతరు వాతనే నీయుదాహరణములు వర్ధిల్లెనని చెప్పుటకు సందియము లేదు. అయిన నేఁడంధ్రవైయాకరణులు చెప్పిన విభక్తి ప్రత్యయములన్నియు నుదాహరణముల నుపయుక్తముకాలేదు. ఈవిషయము తెలుఁగున విభక్తిప్రత్యయపరిణామమునుఁ దెలిసి కొనుటకు మంచిసాధనము. తెలుఁగువిభక్తులు, ప్రత్యయములు, మొదలగువానిఁ గూర్చిన యాంధ్రవైయాకరణుల వివేచనము

భాషాతత్త్వమునకుఁ గుదురుపడుటలేదు. ఆంధ్రవైయాకరణులు సంస్కృతమున నేడువిభక్తులుగనుక తెలుఁగునను నావిభక్త్యర్థమును సూచించుపదములు విడదీసి వాని నేడువిభక్తులుగాఁ జెప్పిరిగాని, పరిశీలించిన సంస్కృతాంధ్రవిభక్తుల కేమాత్రము సంబంధము లేదు. తెలుఁగున విభక్తిప్రత్యయములు సంస్కృతమువలెఁగాక భాషయందు స్వతంత్రప్రయోగముగలిగి స్వతంత్రార్థబోధకమగు శబ్దములు. సంస్కృతమున విభక్తివచనముఁబట్టి ప్రత్యయభేదమున్నది. నామాంత్యాక్షరము ననుసరించి ప్రత్యయము మాఱుచుండును. మఱియు వేఱువేఱర్థమున సంస్కృతమున నొకేవిభక్తికి రెండు ప్రత్యయములు లేవు. తెలుఁగు విభక్తులకు పైలక్షణములన్నియుఁ గలవు. ప్రస్తుతము తెలుఁగున సప్తవిధవిభక్తులివి.

ప్రథమ—డు, ము, వు, లు.
ద్వితీయ—ని, ను, ల, కూర్చి, గుఱించి.
తృతీయ—చేత, చేన్, తోడ, తోన్.
చతుర్థి—కై, కొఱకు.
పంచమి—వలనన్, కంటె, పట్టి.
షష్ఠి—కి, కు, యొక్క, లో, లోపల.
సప్తమి—అందు, ఆ.
సంబోధనము. ఓరి, ఓసి, ఓ, ఓయి.

పైప్రత్యయములలో, ౧. ప్రథమయందు: డు, ము, వు, లు, ౨. ద్వితీయ: ని, 3. తృతీయ: చే, చేత, ౪. చతుర్థి: కై, ౫. పంచమి: వలన, ౬. షష్ఠి: కు, ౭. సప్తమి: అందు, అను ప్రత్యయము లుదాహరణముల వాఁడబడినవి.

బసవోదాహరణమునందు చతుర్థీవిభక్తిరూపము బసవయ్యకు'నై' అనికలదు. తరువాతియుదాహరణములలోఁ ద్రిపురాంతకోదాహరణమునను, వేంకటేశ్వరోదాహరణమునను నీరూపము గనవచ్చుచున్నది. అప్పకవి యుదాహరణమునాఁటికి లేదు. చతుర్థీవిభక్తియందు 'ఐ' అనుప్రత్యయమునకే 'కొఱకు' 'నిమిత్తము'నని యర్థము. చతుర్థీవిభక్తియందు నేడు కానంబడు 'కొఱకు' అనునది ప్రాచీనకాలమున వాడుకలేదు. షష్ఠ్యర్థమందుఁగల కిన్, కున్ ప్రత్యయములకు 'ఐ' చేర్చుటచే కునై రూపమేర్పడినది. 'కొఱకు'విభక్తిరూప మింతరువాతిది. ఈ 'కొఱకు' అనువిభక్తిరూపము, కొఱయనుశబ్దమునకుఁ గు ప్రత్యయముఁ జేర్చుటచేఁ గలిగినది. కాని నన్నయకాలమున వాడుకలో లేని 'కొఱకు' నను విభక్తికి, నన్నయకృతమని చెప్పఁబడు నాంధ్రశబ్దచింతామణిలో 'కొఱకు కయి చతుర్థ్యాస్త్సః' అని యేల సూత్రింపఁబడెనో? ఆంధ్రభాషాభూషణకారుఁడు, కేతన చతుర్థికి షష్ఠియే నిలుచునని చెప్పెడి సూత్రమాతనికాలమువఱకు నీ'కొఱకు' విభక్తిరూపము వాడుకలో లేదని తెలుపుచున్నది. అప్పకవియుదాహరణమున నీరూపము లేకపోవుటచే పదునైదు పదునాఱవ శతాబ్దములనుండి యీరూపము వాడుకలోనికి వచ్చెనని యూహింపవచ్చును. ఇట్లు, విభక్తిపరిణామమును గొంతవఱకుఁ దెలిసికొనుటకు నీయుదాహరణగ్రంథములు తోడుపడుచున్నవి.

9. ఆశ్వాసాంతవిభక్తిరచన-షష్ఠ్యంతములు.

ఆంధ్రప్రబంధములయందీవిభక్తివిధాన ముదాహరణములవలెఁ బాటించిరని చెప్పనగును. నన్నెచోడుని కుమార

సంభవము, భాస్కర రామాయణమున నరణ్యకాండము, తిక్కన నిర్వచనోత్తర రామాయణము, కేతన దశకుమారచరిత్రము, మంచన కేయూర బాహుచరిత్రము, కొరవి గోపరాజు సింహాసన ద్వాత్రింశిక, విన్నకోట పెద్దన కావ్యాలంకారచూడామణి మొదలగు వానిఁ జూడుఁడు వానియందాశ్వాసాంతములు తరువాతి ప్రబంధములందువలె సంబోధనాంతములుగా లేవు. ఏదేనొకయాశ్వాస మొకవిభక్తితో నంతముచేసిన, తరువాతి యాశ్వాసము నావిభక్తితోడనే ప్రారంభించుటపై కావ్యములలోఁ గానవచ్చుచున్నది. తిక్కననిర్వచనోత్తర రామాయణమున నీవిధముగనే యున్నను, భారతమున నాశ్వాసాంతములు సంబోధనాంతములు. తిక్కనసోమయాజి తొలికృతియగుటచేఁ గాఁబోలు నిర్వచనోత్తర రామాయణమువనీనియమముపాటించి, తరువాత భారతమున నీనియమము పాటింపలేదు. ఈసంప్రదాయ మధునాతను లెఱుఁగుదు రనుటకుఁ గడచిన శతాబ్దిని ప్రామాణికుఁడని ప్రఖ్యాతిఁగాంచిన చిన్నయసూరి తన శబ్దలక్షణసంగ్రహమున నీవిధముగనే వ్రాయుటతార్కాణము. కావున నిది మార్గకవితాసంప్రదాయజ్ఞుఁడగు నన్నయ భారతమందు వెలయకున్నను, దేశికవితఁ బెంపుచేసిన నన్నెచోడాది మహాకవు లీదేశికవితాసంప్రదాయమునుఁ బోషించినవా రగుటచే దీని పాటించిరనియు, తిక్కనయు దేశికవితాసంప్రదాయజ్ఞుఁడగుటచే, నీప్రాచీనసంప్రదాయమును దన తొలికృతియందు నిలిపెననియు, నావెనుక తన యంత్యకృతి యగు భారతమున విడిచిపెట్టెననియుఁ జెప్పవచ్చును.

మఱియు నాశ్వాసాంతములు ద్వితీయావిభక్తియం దుం డుట, రంగనాథరామాయణాది ద్విపదకావ్యములయందే గాకఁ యక్షగానములయందు నైతము గాన వచ్చుచున్నది. కాని వీరి కంటె ప్రాచీనుఁడగు పాల్కురికి సోమనాథుని ద్విపదగ్రంథము లలో నీనియమము గానరాలేదు. బసవపురాణ, పండితారాధ్య చరిత్రల సంబోధనమే యాశ్వాసాద్యంతముల గలదు. కాని తరువాతి ద్విపదకృతులలో నీ నియమము గానవచ్చుచున్నది. ఇదియును దేశికవితా సంప్రదాయమే. ఇది యక్షగానాదుల యందుఁ బాటింపఁబడుటచే నుదాహరణలక్షణములలో నొకటి యాంధ్రకవితయందు మనకు నేఁటికిని ముద్రితమై యున్నదని చెప్పనొప్పును.

ఇదియేగాక ప్రబంధములలో నియతమగు షష్ఠ్యంతము లుగూడ నీ నిలిచియున్న యుదాహరణలక్షణములలో నొకటి. ఉదాహరణముల నెవరినిగూర్చి చెప్పుదురో వారికిఁగదా సప్త విభక్తిరూపములుఁ జెల్లుచుండును. మన కృత్యాదినిఁ బరిశీలింప గాఁ గృతిభర్తనుఁగూర్చి వర్ణించుటయందుఁ గృతిభర్త యిట్టి వాఁడనియు, వానిఁ బేర్కొనుట సముచితమనియు, వానిచే నీఘనకార్యములు వెలసెననియు, వానికై కృతినిత్తుననియు, వాని కీ విశేషణములుగలవనియు, వానికి నంకితంబుగా నీకృతి రచి యింతుననియు, సార్వవిభక్తికముగాఁ దొల్లి చెప్పుచుండిరనియు, నాపై కథాప్రారంభమున సంబోధముతో ప్రారంభించు చుండిరనియుఁ, గొంతకాలమునకు వెనుక పైవిభక్తులలోఁ దక్కినవానిఁ జెప్పక షష్ఠ్యంతముల నొకదానినే జెప్పుచుండి రనియు, నదియే తరువాత శిష్టాచారమయ్యెననియుఁ దలఁచు

చున్నాఁడను. షష్ఠ్యంతములు నేఁడు మన కుపలబ్ధములైన గ్రంథములలోఁ దొలుత బండితారాధ్యులశివతత్త్వసారమునను నన్నెచోడుని కుమారసంభవమునను గానవచ్చుచున్నది. ఆరాధ్యులవారికాలమునకు ముందుగా నీయుదాహరణము లున్నవి. కావున షష్ఠ్యంతములు నీయుదాహరణములకు సంబంధించినవియేయని తెలియుచున్నది.

10. దేశీయచ్ఛందోవిశేషములు.

దేశీయచ్ఛందస్సునకు సంబంధించిన జాత్యుపజాతులలో రగడకు రఘట, సీసమునకు శీర్షకము, భరతుని నాట్యశాస్త్రమున లక్షణములతోఁ బ్రపంచితమైనది. భరతనాట్యశాస్త్రమున శీర్షకమను నొక ప్రత్యేకాధ్యాయమే గలదు. శీర్షకమునకు జానాశ్రయి ఛందోవిచితియందును, ద్విపదమునకు కేదారభట్టు వృత్తరత్నాకరమునను లక్షణములు చెప్పఁబడియున్నవి. కాని యంతమాత్రమున నీజాత్యుపజాతులు కేవలసంస్కృతచ్ఛందస్సునుండి పుట్టినవనుకొనుట సమంజసముగాదు. ఏజాతివారికైన జాతీయవాఙ్మయము తొలుత పదరూపమునుండ వానినుండియే ఛందస్సు లావిర్భావముఁ జెందుచుండును. ద్రావిడకర్ణాటాంధ్రభాషలలో ముఖ్యముగ తెలుఁగుభాషకు నార్యభాషాసంసర్గమును సంస్కారమును హెచ్చుగానుండుటచే నీసంస్కృతిఁ జెందిన ఛందోరూపములే భారతీయాదులఁ బ్రపంచితములయ్యెనని యూహింపఁ దగియున్నది. భారతీయమున నున్నంతమాత్రమున శీర్షకమునకుగాని, రగడకుగాని సంస్కృతమునఁ బ్రచారముగలదా? తెలుఁగువారు భాషావిషయమున సంస్కృతపదముల నెంతవఱకు భాషానుగుణ్యముగ రసస్ఫోర

కముగనుండునని యుపయోగించిరో, ఛంధోవిషయమునగూడ సంస్కృతవృత్తములను భాషానుగుణ్యముగ నున్నవానిఁ గొన్నిటిగ్రహించి, యుపయోగించి జాత్యుపజాతులతో సంపుటీకరణముఁగావించి కవితలవెలయించిరి. కావుననే సంస్కృతచ్ఛందస్సంజాతములగు శార్దూలమత్తేభవృత్తములు ప్రచారమున నున్నను, సంస్కృతీయములని చెప్పబడు చంపకోత్పలములకు తెలుఁగునందువలె సంస్కృతమున నే ప్రచారము లేదు. వీనిఁ దెలుఁగువా రించుమించుగ తమస్వంతము గావించికొనినారు. సంస్కృతమున నతిమనోహరముగనుండు, వసంతతిలకము, మందాక్రాంత, ఉపజాతిమున్నగు వృత్తములకుఁ దెలుఁగున నంతగా ప్రచారము లేదు. ద్విపద సంస్కృతమున వాడుక లేదు. తెలుఁగునకు ద్విపద ప్రత్యేకవిశిష్టత సంపాదించినది. దీనిఁబట్టి చూడ తెలుఁగువారు సంస్కృతచ్ఛందస్సునుండి వలయుసాధన సామగ్రిని సందర్భానుసారముగ వాడుకొనుచుండిరనియు, నంత మాత్రమున నాంధ్రచ్ఛందస్సు తనవ్యక్తిత్వము గోలుపోలేదనియు మనపదచ్ఛందః పరిశీలనము పరిణతిఁ జెందిన, మనజాతీయ వాఙ్మయస్వరూపముఁ జక్కఁగ విశదమగుననియు నుదాహరణ గ్రంథపరిశోధనమువలనఁ దెలియుచున్నది.

పదకవితయందలి యనాదరణచే సంస్కృతాలంకారికులును వారిననుసరించి తెలుఁగులాక్షణికులునుదాహరణములను క్షుద్రకావ్యములలోఁ జేర్చినారు. ప్రాచీనకాలమున వెలసిన యుదాహరణములు ప్రశస్తకవితాసమన్వితములై కావ్యగౌరవమునుఁ బడసినవి. పరిణామమునఁ జిన్నవియయ్యును ప్రతిభా సంపత్తిని మిన్నలై శబ్దార్థప్రతిపత్తిని గలిగియున్నవి.

11 సంస్కృతోదాహరణములు.

సంస్కృతమున నుదాహరణములున్నను నీయుదాహరణ లక్షణము నాంధ్రోదాహరణలక్షణముతో భేదించుచున్నది. ఈ విషయమునఁ గూడ నాంధ్రోదాహరణము ప్రత్యేకవిశిష్టత విశదమగుచునే యున్నది. సంస్కృతోదాహరణమునకు లక్షణము ప్రతాపరుద్రీయమునం దిటులఁ జెప్పఁబడినది.

> "యేనకేనాపి తాలేన గద్యపద్యసమన్వితమ్
> జయేత్యుపక్రమం మాలిన్యాదిప్రాసవిచిత్రితమ్
> తదుదాహరణం నామ విభక్త్యష్టాంగసంయుతమ్."

కాని యీయుదాహరణములు సంస్కృతమున కాళిదాసుని కాలమునుండియు నున్నటుల మనకుఁ దెలియుచున్నది. రఘువంశమున 'జయోదాహరణం బాహ్వోర్గాపయామాస కిన్నరాన్' అనియు విక్రమోర్వశీయమున 'పత్రేనివేశిత ముదాహరణం ప్రియాయాః' అనియును కాళిదాసు రెండుతడవలుదాహరణములఁ బేర్కొనినాఁడు. కాని సంస్కృతమున నుదాహరణములు పైలక్షణమునకు లక్ష్యముగా నొకటియు నుదాహరణమునకైనఁగానరాలేదు. పైలక్షణమునను సరింపని యుదాహరణముమాత్ర మొక్కటి సంస్కృతమున నిటీవల లభించినది.

సంస్కృతమున నీయుదాహరణముఁ బూర్వాలాక్షణిక శైవకవిసార్వభౌముఁడు పాల్కురికిసోమనాథుఁడు రచియించినాఁడు. ఇదియుఁ బండ్రెండవశతాబ్దమునాఁటిది. [1] ఈయుదాహ

1. దీనిని వేనను, మిత్రులు బండారు తమ్మయ్యగారును ఆంధ్ర సాహిత్యపరిషత్పత్రిక(సం. 32-3-4)లోఁ దెలుఁగులిపిలోఁ బ్రకటించితిమి.

రణ మాంధ్రోదాహరణలక్షణము ననుసరించియున్న దనుట కందుండి కొన్ని విభక్తులనుదాహరించుచున్నాఁడను.

ప్రథమావిభక్తికళిక.

ఆపిచపురాతననూతన శివగణపాదోదకపరిలసదభిషేకః
క్షపితవిపల్లవ పల్లవజంగమ లింగసమర్చన నిచితవివేకః
[illegible]తవికస్వరభాస్వర నిజముఖమండలఖండిత రజనీనాథః
కృతయుగవర్తనకీర్తననిరసననిపుణపవిత్ర చరిత్రసనాథః
ప్రకటితదర్పక దర్పకరేణు ప్రమథన నిశితకరాంకుశహేలః
[illegible]ముఖమానస కమలాకర విహరణచణరాజమరాళః
స్వానుభవాంచిత కూడలిసంగమ సంతతదేవధ్యానాభిజ్ఞః
సూనృతభాషణ భూషణవాణీసింహాసన గంభీరరసజ్ఞః

ఉత్కళిక.

శ్రుతిముఖరస్వరసరసస మేత
స్మృతినికురుంబరసాయనగీత
ప్రముదితహృద్వర్తనశితికంఠ
శమదమలాలన గుణితోత్కంఠః

సప్తమీవిభక్తిలోఁ గళిక.

ఆపిచాధార సురంగజ్ఞాతరి
షట్పథపథికచిత్సుఖ సంధాతరి
వర్గచతుష్టయ దాపవశీలిని
దుర్గనిరసన కరుణాశాలిని
... ...

ఉత్కళిక.

సురగిరమందర
నిరు[illegible]మకంధర

ఘనహారిచందన
· వనమయనందన

అంతము.

యస్సంగీతనిధి ర్యమాహురభవం, యేనార్చితంసూనృతం
యస్మై స్వస్తి, యత స్తపీయముదభూద్యద్వీరశైవవ్రతం
యస్యాపాంగ సహోదరీచ కరుణా, యస్మిన్మహత్వాదికం
స త్వం త్రీణిజగంతి పాహిబసవామాత్యేశచూడామణే!

సంస్కృతోదాహరణ మాంధ్రోదాహరణలక్షణముల ననుసరించి యున్నదనుటకు పై యుదాహరణము చాలును. పై యుద్ధృతభాగమునందు ప్రథమావిభక్తి కళిక సంస్కృత మునను వృషభగతి రగడ- తెలుఁగునవలె నంత్యాను ప్రాస మిందుఁ బాటింపఁబడినది. మఱియు నుదాహరణము చివర సార్వవిభక్తికముగా నుండుశ్లోక మాంధ్రోదాహరణ లక్షణమే గాని సంస్కృతోదాహరణలక్షణము గాదు. ప్రతా పరుద్రీయలక్షణానుసారమున నిందు జయత్యుపక్రమముగాని, మాలినీవృత్తములు గాని లేవు. కావున నిది సంస్కృతమున నున్నను కేవలాంధ్రమునకు సంబంధించినదియే యని చెప్ప నొప్పును. పాల్కురికి సోమనాథుఁడు దేశీయచ్ఛందస్సు నను సరించియే సంస్కృతమున నీయుదాహరణము రచియించి యుం డునని నాయభిప్రాయము. ఈయుదాహరణరచనమున దేశికవి తాగౌరవమును పాల్కురికి సోమనాథుఁ డెంతవఱకుఁ బోషిం చినదియు తెలియఁగలదు. సంస్కృతమున నీయుదాహరణము లంతగా వర్ధిల్లమికిఁ గారణము గానయోగ్యములగు రగడాది వృత్తములకుఁ బ్రచారము లేకుండుటయని తలపనగును.

సంస్కృతమున నుదాహరణములందుగాక ప్రత్యేకముగ సార్వవిభక్తికముగా శ్లోకములుండుట క్వాచిత్కముగఁ గాన వచ్చుచున్నది.

కృష్ణో రక్షతు నోజగత్త్రయగురుఃకృష్ణం నమస్యామ్యహం
కృష్ణేనామరశత్రవో వినిహతాః కృష్ణాయ తస్మైనమః
కృష్ణాదేవ సముత్థితం జగదిదం కృష్ణస్య దాసోఽస్మ్యహం
కృష్ణే తిష్ఠతి సర్వమేతదఖిలం హేకృష్ణ! రక్షస్వమామ్.

ముకుందమాల-కులశేఖరాళ్వారు.

సంస్కృతమున రగడలకునంతగాఁ బ్రచారము లేదనుటకు నొక యుదాహరణముఁ జూపుచున్నాఁడను. సోమదేవుని యశస్తిలకచంపువు. 1916 సంవత్సరమున నిర్ణయసాగర ముద్రాలయమున ముద్రితమైనది. అందలి 15-16 పుటలయందొక రగడభేదము వచనముగా ముద్రింపఁబడినది.

'వికచకర్ణోత్పలస్ఫురితతరళేక్షణాః కేళితాళక్వణత్కనకమయకంకణాః సరసనఖరాజి విచ్ఛురిత భుజమండలాః కాంచికోల్లాస వశదర్శితోరుస్థలాః స్వైరసంజల్పనస్మేరబింబాధరాః కర్ణకండూమిషోద్వలిత కక్షాంతరాః పృథునితంబస్థలల్లుటహాగతి విక్రమాః సహజశృంగార రసభరిత ముఖభ్రమాః.

పైవచనమును

వికచకర్ణోత్పలస్ఫురితతరళేక్షణాః
కేళితాళక్వణ త్కనకమయకంకణాః
సరస నఖరాజి విచ్ఛురితభుజమండలాః
కాంచికోల్లాస వశదర్శితోరుస్థలాః
స్వైర సంజల్పన స్మేర బింబాధరాః

కర్ణకండూమిషోద్వలితకక్షాంతరాః
పృథునితంబ స్థలల్లుటహాగతి విక్రమాః
సహాజశృంగార రసభరితముఖవిభ్రమాః

ఇట్లు ముద్రించిన నిది రగడభేదముగా నేర్పడుచున్నది. ఇది తెలుఁగున ద్విరదగతి రగడకు సరిపోవుచున్నది. మఱియు నిందు తెలుఁగునవలె రెండేసిపాదముల కనుప్రాసము పాటింపఁబడినది. ఇంకను మాత్రాగణనిబద్ధములగునవి యశస్తిలక చంపువున గలవు. దానివ్యాఖ్యాత శ్రుతసాగరుడు వీని వ్యాకరించుపట్లు నేమియుఁ దెలుపక యట్లే విడిచినాఁడు. ఈగ్రంథ పరిష్కరణము గావించినవారికి నీఛందస్సంప్రదాయముఁ దెలియక పైవిధముగ వచనముగా ముద్రించినారు. రగడలు దేశీయచ్ఛందస్సునకు సంబంధించినవి. సంస్కృతము వీనికంత గాఁ ప్రచారము లేదనుటకుఁ బైయుదాహరణముఁ జూపితిని. దేశీయ చ్ఛందఃపరిశీలనమున నాంధ్రచ్ఛందస్సు ప్రత్యేకత గోచరింపఁ గలదు.

మఱియు నీసందర్భమున సంస్కృతలాక్షణికు లీయుదాహరణములఁగూర్చి వ్రాసినవాని నెఱుంగుట యావశ్యకము.

12 కళికోత్కళికలు.

1. కేవలమాత్రాగుణప్రధానములని భరతనాట్యశాస్త్ర మీవిధముగ వాని నిర్వచనముఁ దెలుపుచున్నది.

'గుర్వాది రథ లఘ్వాది ర్యుగ్మః సర్వలఘుస్స్మృతః
సుతుర్మాత్రాగణాజ్ఞేయాః పూర్వచ్ఛందోపికల్పనాః
తతోఽర్ధకలికాన్ పాఠాణ కుర్యాల్లఘ్వక్షరేషుచ

గుర్వక్షరే తాలగీతపాతా స్తు కలికాస్స్మృతాః'
నాట్యశాస్త్రము 31 అధ్యాయము, 217-18. శ్లోకములు.

2 అర్ధకలికయనఁగ నుత్కలిక - ఉత్కలికాలక్షణమును ప్రత్యేకముగ వామనుఁడు కావ్యాలంకారసూత్రవృత్తి యందిచ్చినాఁడు.

గద్యం వృత్తగంధి చూర్ణ ముత్కలికాప్రాయం చ
పద్యభాగవ ద్వృత్తగంధి
అనావిద్ధలలితపదం చూర్ణమ్.
విపరీత ముత్కలికాప్రాయమ్. [I. 3. ౨౧-౨౪]

దీనిపై గోపేంద్ర తిప్పభూపాలుని కామధేను వ్యాఖ్య:
'ఉత్కలికాప్రాయమితి - ఉత్కలికా ఉత్కంఠా 'ఉత్కంఠోత్కలికే సమే' ఇత్యమరః. ఉత్కలికాయాః ప్రాయః ప్రయోగబాహుల్యమ్ యస్మిన్ తత్ ఉత్కలికాప్రాయం గద్యమ్ యస్మిన్ శ్రూయమాణే శ్రోతౄణా ముత్కంఠా బహులా భవతీత్యర్థః. యద్వా కలికాశబ్దోఽత్ర లక్షణయా రుహీరుహికాయాం వర్తతే-ఉల్లసంతీ కలికాం రుహీరుహీకాం ప్రైతిప్రాప్నోతీత్యుత్కలికాప్రాయమ్. యత్ర పదసందర్భపరిపాటీ కాండోపకాండసంరోహశాలినీ కలికేవోల్లసతి తదుత్కలికాప్రాయమిత్యర్థః.'

3. 'ప్రథమ మపరచరణసముత్థం శ్రయతి యది స లక్ష్మ
ఇతర దితరగదితమపి యదిచతుర్యమ్
చరణయుగళక మవికృతమపరమితి కలికా సా.'
వృత్తరత్నాకరము. ఉక్తిచ్ఛందోభేదము.
సంస్కృతమున నుత్కలికాలక్షణము గద్యమునకుఁ జెప్పఁ

కర్ణకండూమిషోద్వలితకటాంతకాః
పృథునితంబ స్థలల్లుటహగతి విక్రమాః
సహజశృంగార రసభరితముఖవిభ్రమాః

ఇట్లు ముద్రించిన నిది రగడ భేదముగా నేర్పడుచున్నది. ఇది తెలుఁగున ద్విరదగతి రగడకు సరిపోవుచున్నది. మఱియు నిందు తెలుఁగునవలె రెండేసిపాదముల కనుప్రాసము పాటింపఁబడినది, ఇంకను మాత్రాగణనిబద్ధములగునవి యశస్తిలక చంపువున గలవు. దానివ్యాఖ్యాత శ్రుతసాగరుడు వీని వ్యాకరించుపట్ల నేమియుఁ దెలుపక యట్లే విడిచినాఁడు. ఈగ్రంథ పరిష్కారణము గావించినవారికి నీఛందస్సంప్రదాయముఁ దెలియక పై విధముగ వచనముగా ముద్రించినారు. రగడలు దేశీయచ్ఛందస్సునకు సంబంధించినవి. సంస్కృతము వీనికంత గాఁ బ్రచారము లేదనుటకుఁ బైయుదాహరణముఁ జూపితిని. దేశీయచ్ఛందఃపరిశీలనమున నాంధ్రచ్ఛందస్సు ప్రత్యేకత గోచరింపఁ గలదు.

మఱియు నీసందర్భమున సంస్కృతలాక్షణికు లీయుదాహరణములఁగూర్చి వ్రాసినవాని నెఱుంగుట యావశ్యకము.

12 కళికోత్కళికలు.

1. కేవలమాత్రాగుణప్రధానములని భరతనాట్యశాస్త్ర మీవిధముగ వాని నిర్వచనముఁ దెలుపుచున్నది.

'గుర్వాది రథ లఘ్వాది ద్వ్యగ్రః సర్వలఘుస్మృతః
నుతుర్మాత్రాగణాజ్ఞేయాః పూర్వచ్ఛందోపికల్పనాః
తతోఽర్థకళికాన్ పాతాః గుర్వా ల్లఘ్వక్ష రేషంచ

గుర్వక్షరే తాలగీతపాతాస్తు కలికాస్మృతాః'
నాట్యశాస్త్రము 31 అధ్యాయము, 217-18. శ్లోకములు.

2 అర్ధకళికయనఁగ నుత్కళిక - ఉత్కళికాలక్షణమును ప్రత్యేకముగ వామనుఁడు కావ్యాలంకారసూత్రవృత్తి యందిచ్చినాఁడు.

గద్యం వృత్తగంధి చూర్ణ ముత్కలికాప్రాయం చ
పద్యభాగవ ద్వృత్తగంధి
అనావిద్ధలలితపదం చూర్ణమ్.
విపరీత ముత్కలికాప్రాయమ్. [I. 3. ౨౨-౨౫]

దీనిపై గోపేంద్ర తిప్పభూపాలుని కామధేను వ్యాఖ్య: 'ఉత్కలికాప్రాయమితి - ఉత్కలికా ఉత్కంఠా 'ఉత్కంఠోత్కలికే సమే' ఇత్యమరః. ఉత్కలికాయాః ప్రాయః ప్రయోగబాహుల్యమ్ యస్మిన్ స్తత్ ఉత్కలికాప్రాయం గద్యమ్ యస్మిన్ శ్రూయమాణే శ్రోతౄణా ముత్కంఠా బహుళాభవతీత్యర్థః. యద్వా కలికాశబ్దోఽత్ర లక్షణయా రుహిరుహికాయాం వర్తతే-ఉల్లసంతీ కలికాం రుహిరుహికాం ప్రైతిప్రాప్నోతీత్యుత్కలికా ప్రాయమ్. యత్ర పదసందర్భపరిపాటీ కాండోపకాండసంరోహశాలినీ కలికేవోల్లసతి తదుత్కలికాప్రాయమిత్యర్థః.'

3. 'ప్రథమ మపరచరణసమత్థం శ్రయతి యది స లక్ష్మా
ఇతర దితరగదితమపి యదిచతుర్యమ్
చరణయుగళక మవిక్రృతమపరమితి కలికా సా.'
వృత్తరత్నాకరము. ఉక్తిచ్ఛందోభేదము.

సంస్కృతమున నుత్కళికాలక్షణము గద్యమునకుఁ జెప్పఁ

బడినవి. ఇచట, చిత్ర మేమన, నీగద్యమంతయు శ్లోకమయ మగు రగడవృత్తమే. సంస్కృతచ్ఛందస్సున దీని ప్రచార మంతగా లేనికారణమున నిట్టి గద్యలను ముద్రించినవారు వీనిని వచనముగా ముద్రించినారు కాని దానిని అనుప్రాసములు కానవగున ట్లొకదానిక్రింద నొకటి ముద్రించిన నిజము గానవచ్చును.

పాల్కురికి సోమనాథుఁడు వ్రాసిన సంస్కృతగద్యలీయుత్కళికలే! — చూ. సోమనాథుని పంచప్రకారగద్య అంతము.

'జయశివరంజన, జయభవభంజన, జయకరుణాకర, జయసురభీకర, జయగతదూషణ, జయబుతభాషణ, జయగణరాజిత, జయగణపూజిత, జయజయ శ్రీబసవదండనాథ నమస్తే'-ఇదియే.

జయశివరంజన
జయభవభంజన
జయకరుణాకర
జయసురభీకర
జయగతదూషణ
జయబుతభాషణ
జయగుణరాజిత

పై విధముగ ముద్రించిన నిదిస ప్తవిభావిభక్తి యుత్కళికకు దీనికి భేదములేదు గదా!

'సురగిరిమందర
నిరుపమకందర
ఘనహరిచందన
వనమయనందన.'

పాల్కురికి సోమనాథుఁడు 'ఆరూఢిగద్యపద్యాదిప్రబంధ ఘూరాయుష్ఠరచన' యనుచో గద్యమున నిట్టి వృత్తగంధి యని యెఱుంగునది. అచ్చట గద్యమున నేఁటివచనముగాదు.

13 ఆంధ్రోదాహరణములు - లక్షణములు.

ఆంధ్రలాక్షణికులలో నుదాహరణలక్షణము తొలుత, ననంతుని ఛందోదర్పణమున నీయఁబడినది. ఛందోదర్పణము కన్న మున్నైన కవిజనాశ్రయమున * నీలక్షణము లేదు. అనంతుని వెనుక, పెద్దన కావ్యాలంకార చూడామణిలోను, చిత్రకవి పెద్దన లక్షణసారసంగ్రహమునను, అప్పకవీయమునను నీయుదాహరణలక్షణములు లక్ష్యములతో సహితమీయఁబడియున్నవి. అనంతచ్ఛందస్సున :

సీ. భాసిల్లు సప్తవిభక్తులం దును మఱి
సంబోధనంబును సరవిఁ గాఁగఁ
బ్రభునామయుతముగాఁ బద్య మొక్కటియును
దగఁజెప్పి రగడ భేదంబులందు
కళికలు ప్రత్యేకదళము లెన్మిదిచేసి
తత్పరార్ధముల నుత్కళికలనఁగ
నేకసమాసమై యేడుదళంబులు
తుద విభక్త్యర్థంబుఁ దోఁపఁ బలుక

---

* రంగరాట్ఛందస్సున భీమనయుదాహరణముల కీలక్షణములఁ జెప్పెనని పైలక్షణములే వచనములో వ్రాయఁబడియున్నవి, గాని నేఁడు భీమన కృతముగా వెలయుచున్న కవిజనాశ్రయమున నుదాహరణలక్షణముగాని పై వచనముగాని లేదు. కస్తూరిరంగకవి తనఛందమున నే లక్షణగ్రంథమునుండి దీనిని వ్రాసెనో తెలియదు.

దానికెనఁ గాఁగఁ జిక్కిన దళము గూర్చి
ఫణితులొండఁ గూర్చు సార్వవిభక్తికముగఁ
గట్టకడపటిపద్య మొక్కటి రచింప
నది యుదాహరణంబగు నబ్జనాభ! (3-63).

ఇందు లక్షణమునకు లక్ష్యము లేదు.

అని లక్షణము. లక్షణసారసంగ్రహమున—

'సప్తవిభక్తులు సంబోధనంబునఁ
  గలుగు నెన్మిదివిభక్తులు గ్రమమున
పతిపేరుతోఁగూడఁ బద్యమొక్కొక్కటి
  రచియించి రగడమార్గమ్ము జాడ
కళికకునెనిమిది దళములు తాఁజెప్పి
  తత్పూర్వార్ధమున నుత్కళికఁ జెప్పి
అదియు నేకసమాస మైయుండు దళముల
  కును విభక్త్యర్థంబు గనఁగఁ జేసి
దానికినిగాగ నెన్మిదోదళముఁ గూర్చి
పద్యమొక్కటి సార్వవిభక్తికముగ
నందుఁ దుదఁ గూర్ప నది యుదాహరణమగు
ధీర! యో యాంజనేయ! సుధీవిధేయ.

దీనికి లక్ష్యము ఆంజనేయోదాహరణము—2 ఆశ్వాసము.

అప్పకవీయమున:

సప్తవిభక్తులు సంబోధనంబునఁ
  గూడ నెన్మిదివిభక్తులు గ్రమమునఁ
బతిపేరు దొరలంగఁ బద్యమొక్కటిచెప్పి
  రగడభేదములు మార్గములఁ గాఁగ

కళికలు నెనిమిది దళములు గావించి
దానిలో సగము నుత్కళికఁ జేసి
యది యొక్క సమసంబయ్యొత్కళదళములె
న్మిదిఁ గూర్చి దానికిఁ దుద విభక్తి
బయలుపఱిచి కట్టకడను పద్య మొకటి
పలుకవలయును సార్వవిభక్తికముగ
నిర్వదాఱుపద్యములందు నిడిన ధాత్రి
నిది యుదాహరణములందు రిద్ధచరిత!

దీనికిలక్ష్యము—కృష్ణోదాహరణము.

ఈయుదాహరణమున నెనిమిది విభక్తులకు నీ క్రింది వేల్పు లధిదేవతలు—

ప్రథమకు—వాణి, విరావళి.
ద్వితీయకు—ఝుట, కీర్తిమతి.
తృతీయకు—కీర్తి, సుభగ.
చతుర్థికి—దేవలాభిని, భోగమాలిని.
పంచమికి—పాణి, కళావతి.
షష్ఠికి—లలిత, కాంతిమతి.
సప్తమికి—ఘూర్ణిణి, కమల.
సంబోధనమునకు—పరసాళి, జయపతి.

అప్పకవి చెప్పిన యీయధిదేవతలలో, వీరావళి, కీర్తిమతి, సుభగ, భోగమాలిని, కళావతి, కాంతిమతి, కమల, జయపతి యను వారిని మాత్రమే రంగకవి రంగరాట్ఛందస్సునఁ బేర్కొనినాఁడు. ఈపేరులుఁ గలుగఁజెప్పినఁ దద్దేవతలు సకలశుభంబు

లొసఁగుదు రని చెప్పినాఁడు. అప్పకవి యుదాహరణములలో నాలుగు తెగలు కలవని యిట్లు చెప్పినాఁడు.

సీ. సంబుద్ధియెడలించి సప్తవిభక్తులు
పలికిన భక్తి సద్దళి యనంగ
సంబుద్ధితోఁగూడ సప్తవిభక్తులు
పలుకనొప్పారు బద్దళి యనంగ
సంబుద్ధితోడ విషమవిభక్తులతోడఁ
బలికినకృతి యు విద్దళి యనంగఁ
గళిక లుత్కళికలు గమకింపఁబలికిన
కావ్యంబు నుత్ఫుల్లకంబు ననఁగ
నవనిఁ జాటుప్రబంధము లందు మిగుల
నాటుకొని యొప్పుచుండు నీనాల్గుదెగలుఁ
గానఁబడు నుదాహరణముల్ గానలోల !
కామెపల్లీశ ! వల్లవీకామ ! కృష్ణ !

సద్దళి, పద్దళి, విద్దళి, ఉత్ఫుల్లకము నను నీనాలుగును నుదాహరణపరిణామమునుఁ గ్రమముగ సూచించుచున్నవి. ఉదాహరణములలోఁ దొలుత దేశికవితయే వెలసిన దనుటకు నీనాలుగుదశ లెంతయేని తోడ్పడుచున్నవి. పైనాలుగింటిలో మార్గజాతిపద్యము లేకుండుట గమనింపఁ దగినది. దేశిపదములనుండి యుత్పన్నమైన వృత్తాదులకు విభక్తి ప్రత్యయముల జేర్చి తాళలయాన్వితముగా నుదాహరణములు తొలుత రచింపఁ బడినవి. ఆవెనుక సంస్కృతచ్ఛంద ప్రస్తారముచే, మార్గజాతిపద్యము లిందు జేర్పఁబడి ప్రస్తుతము మనకుఁ

లభించిన యుదాహరణముగాఁ బరిణమించినది. కావున వీనినుదాహరణల ప్రాచీనరూపములని చెప్పనొప్పును.

త్రిపురాంతకోదాహరణమున నాంధ్ర లాక్షణికులు చెప్పిన పై లక్షణములన్నియుఁ గలవు. ప్రాయశః అనంతుఁడు పాల్కురికి బసవోదాహరణమును జూచి యీలక్షణము రచించి యుండవచ్చును. బసవోదాహరణమే తరువాతివారికి వరవడి యని తలఁచుట భావ్యము.

14. ఉదాహరణ కావ్యవస్తువు.

ఉదాహరణములు భక్తిప్రశంసాపరములని ముందు జెప్పఁబడినవి. త్రిపురాంతకోదాహరణము శివభక్తి ప్రతిపాదకము. అయిన నిందు నిరూపింపఁబడిన శివభక్తి వీరశైవమతోద్దిష్టముగాదు. వీరశైవమత ప్రవర్తకుఁడగు బసవనకుఁ ద్రిపురాంతకుఁడు చాల వెనుకవాఁడైనను నిందు బసవప్రశంసగాని సమకాలికభక్తవరుల ప్రశంసగాని గానరాదు. జంగమలింగతీర్థప్రసాదాది వీరశైవమతసాంకేతికపదజాల మిందుఁ బ్రయుక్తము గాలేదు. త్రిపురాంతకోదాహరణమునఁ బ్రస్తుతులైన భక్తులు: కన్నప్ప, సేనమరాజు, సాఖ్యతొండఁడు, నంబి, భల్లహుఁడు, చిఱుతొండఁడు మొదలగువారందఱు బసవనకుఁ బ్రాచీనులు. ఇందు భల్లహుఁడుఁ (భల్లాణరాజు) దక్కఁ దక్కిన వారందఱు నఱువదిమువ్వురు భక్తులచరిత్రమునఁ గలరు. బసవనకుముందు వెలసిన భక్తిప్రధానమగు శివాద్వైతమార్గమే యిందు నిరూపింపఁబడిన దని చెప్పనొప్పును. మఱియు నిందు శివోత్కృష్టతనుఁ దెలుపు నర్ధనారీశ్వరత్వము, గంగాధారణము, మారసంహారము, దక్షాధ్వరధ్వంసము, కపాలభిక్షాట

నము, త్రిపురాసురసంహారణము మున్నగు పౌరాణికవిషయములు వీరశైవులకే గాక నందఱకుఁ బరిచితములై యున్నవియే. కావున నిందు వీరశైవముగాక భక్తిప్రధానమగు శివాద్వైతభావమే ప్రతిపాద్యము.

15. త్రిపురాంతకుని కవిత.

త్రిపురాంతకునికవిత దేశికవిత. దీర్ఘసాంస్కృతికసమాసభూయిష్ఠమగు మార్గరచనగాక, తెలుఁగుపలుకులతీయఁదనముఁ జవిఁజూపుచు తెనుఁగుదనము వెల్లడిసేయుచుండును. తిప్పన జాను తెనుఁగున నున్నత భావముల నెంతయేని సులభముగ నిమిడ్చియున్నాఁడు కొలఁదిమాటలలో గొప్పయర్థముఁ గూర్చుటయందితఁడు దిట్టరి కావున నీతని తెలుఁగుకవితయందు 'భావవీథులఁ గలసి పలుకులఁబట్టి చెప్పఁగరాని చక్కఁటి, యాలు రేకులమంత్రకుసుమమునందు వ్రాలెడు చంచరీకమై' నది. 'వెన్నునకు నలువకును వెదుకదవ్వగువాఁడు, కూటికి, కూరకు, భక్తులకూరిమికొడుకుల నడిగెడు వెడజోగి' యైనాఁడు. అంబరాదితత్త్వములకు నవలయైనవాఁడు, కొలిచినదయ బాణాసురు మోసల కూరిమిఁగాచిన ఫణిహారి'యైనాఁడు. వాచవిలోనుగా నొడలి వాకిళులం బొడసూపు తీపులం ద్రోచి, శివార్చనానియతితో వెలి చూడక, లోచూపులఁ గుమారాచలనాథునందుఁ జేర్పు గూర్పఁ గూరిచినాఁడు త్రిపురాంతకుఁడు. కావుననే త్రిపురాంతకోదాహరణమునుఁ గూర్చియు నీతనిఁ గవితనుఁ గూర్చియు విద్వాంసు లీక్రిందివిధముగఁ బ్రశంసించియున్నారు.

"దీని (త్రిపురాంతకోదాహరణము) లోని యద్వైత మార్గము సులభముగాఁ దెలుఁగుపదములతోనున్నది. భక్తి

ప్రధానముగాఁ దెనుఁగునఁ బెక్కుకృతులు లేవు. దీనిశబ్దార్థమాధుర్యమునకు మెచ్చి చిన్నదైనను నీకృతిరత్నమును బండితులు కంఠాలంకారముగా పఠింతు రని.........లోకమున కిచ్చితిని." "భాషలోఁ గొన్ని యుదాహరణములే గలవు. వానిలో నెల్ల నిది మేలైనది."

మా. రామకృష్ణకవి - ప్రథమముద్రణపీఠిక.

'త్రిపురాంతకుఁ డాంధ్రకవీశ్వరులలో నిరుపమానుఁడు. దోరకీసంశేషణమును బరిశీలింప నీతనికవిత యతిప్రశస్తమని తలంపఁదగియున్నది'

ప్రభాకరశాస్త్రి : 'క్రీడాభిరామము' పీఠిక.

'త్రిపురాంతకుని త్రిపురాంతకోదాహరణము బసవోదాహరణముకంటె తర్వాతిదైనను హృద్యతరము.'

ప్రభాకరశాస్త్రి : బసవోదాహరణ పీఠిక.

'త్రిపురాంతకోదాహరణము' మృదుమధుర శైలిగల మంచికావ్యము.

వంగూరి సుబ్బారావు : శతకకవులచరిత్ర.

ఇప్పటివార లేల! కవితావిషయమున గండరమిండఁడైన శ్రీనాథుఁడే, తిప్పరాజు 'నన్నయ, భట్టు, తిక్కకవి నాయకుఁడన్న హుళిక్కిభాస్కరుండన్నను చిమ్మపూఁడి యమరాధిపుఁడన్నను సత్కవీశ్వరుల్ నెన్నుదుటన్ గరాంజలులు జే యని నింతురు! రావిపాటి తిప్పన్నయు నంతవాఁడ'యని ప్రశంసించినాఁడు.

16. సంధానగ్రంథలక్షణ గ్రంథోదాహృతులు.

1. కొక్కోకమును నాంధ్రీకరించిన ఎఱ్ఱన త్రిపురాంతకుని ట్లు ప్రశంసించినాఁడు.

గీ. ముని సనత్కుమారు ధనదతనూభవు
నాశ్విసుల జయంతు నభినుతింతుఁ
బృథివి రావిపాటి త్రిపురాంత కాది శ్రృం
గారకవులనెల్ల గారవించి. ౧ ఆ.

ఎఱ్ఱన కొక్కోకమును జగ్గన తన ప్రబంధరత్నాకరమున నుదాహరించియున్నాఁడు. ఈతఁడు క్రీ. శ. 1480 లో నున్న వాఁడు.

2. క్రీ. శ. 1500 ప్రాంతమున పెదపాటి జగ్గన తన ప్రబంధరత్నాకరమున త్రిపురాంతకోదాహరణమునుండియు నంబికాశతకమునుండియు పద్యము లుదాహరించియున్నాఁడు.

3. క్రీ. శ. 1656 సంవత్సరమున నప్పకవి తన యప్పకవీయమున నీత్రిపురాంతకోదాహరణములోని చతుర్థీవిభక్తి పద్యముఁను 'సరిజేసై రిపుడ'న్న త్రిపురాంతకునిపై చాటుధారను ననుస్వారసంబంధయతి కుదాహరణముగను నుదాహరించి యున్నాఁడు.

4. క్రీ. శ. 1680 సంవత్సర ప్రాంతమువాఁడును, ప్రబంధరాజ వేంకటేశ్వర విజయ విలాసగ్రంథకర్తయును, లక్షణవేత్తయునగు గణపవరపు వేంకటకవి తన ప్రయోగరత్నాకరమున నంబికాశతకముఁలోని రెండుపద్యములుదాహరించియున్నాఁడు.

5. క్రీ. శ. 1750 కవిసార్వభౌమ బిరుదాంకితుఁడును బహు ప్రబంధరచయితయునగు కూచిమంచి తిమ్మకవి తన సర్వ

లక్షణసారసంగ్రహమున రేఫ - అకార ప్రకరణమున పై 'ఆ అడి యాస' అనుపద్యము నుదాహరించియున్నాఁడు.

పై వాని ననుసరించిచూడ నిక్కవి భాషాభిజ్ఞులకుఁ గ్రొత్తవాఁడు గాఁడనియు, నీతని గ్రంథములు లఘుకృతులైనను లక్ష్యలక్షణగ్రంథములయం దుదాహరణముగాఁ గొనుటచే నీకవి ప్రాచీనాంధ్రకవులలో సుప్రసిద్ధుఁ డని తెలియఁదగి యున్నది.

17. ఉదాహరణ గ్రంథములు.

(1) బసవోదాహరణము.

ఆంధ్రవాఙ్మయమున మన కుపలబ్ధము లగునుదాహరణములలో బసవోదాహరణము మొదటిది. పూర్వలాక్షణిక శైవ కవిసార్వభౌముఁడు పాల్కురికి సోమనాథుఁడు దీనిని రచియించినాఁడు. సోమనాథుఁడు తెలుఁగుననే కాక సంస్కృతమునఁ గూడ నుదాహరణమును రచియించెను. తెలుఁగుబసవోదాహరణమును 'మాఘము భారతియందు ప్రభవ సంవత్సరము' బ్రహ్మశ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రిగారు ప్రకటించినారు. సంస్కృతమునఁ గలయుదాహరణము ముద్రితము. ఈయుదాహరణము క్రీ. శ. 1220 ప్రాంతముది కావచ్చును.

---

1. ఆంధ్రప్రయోగ రత్నాకరమను నీగ్రంథము తంజావూరి పుస్తకాగారమునఁగలదు. ఇందపూర్వ గ్రంథము లుద్ధరింపఁబడినవి. గ్రంథము ముద్రితము. ముద్రణార్హ్యమగు నపూర్వకృతి.

2. సర్వ లక్షణసారసంగ్రహము. 1898 లో మంజువాణి ముద్రాక్షరశాలలో ముద్రితము.

(2) త్రిపురాంతకోదాహరణము.

కాలక్రమమున ద్వితీయమయ్యును, గవితాప్రకర్షయం దద్వితీయ మగునీయుదాహరణము రావిపాటి త్రిపురాంతక మహాకవి ప్రణీతము. దీనిమాతృక తంజాపూరు శరభోజీసరస్వతీ భవనగ్రంథభాండాగారమునఁ గలదు. క్రీ. శ. 1912వ సంవత్సరమున మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు దీనిని ముద్రించినారు. కవిగారే తిరిగి దీనిని 1933 వ సంవత్సరము ఏప్రిలు నెలలో 'తిరుమల శ్రీ వేంకటేశ్వరపత్రిక' (1 సంపు. 9 సం.) యందుఁ బ్రకటించియున్నారు. నేనీయుదాహరణమును మూఁడవతూరి ప్రకటించినాను. ఈయుదాహరణకాలము. క్రీ. శ. 1370 సంవత్సరప్రాంతము.

(3) వేంకటేశ్వరోదాహరణము.

శ్రీతిరుపతి క్షేత్రమున సంకీర్తనాచార్యులై మహాప్రఖ్యాతిని వహించిన తాళ్లపాక వారిలోని పెదతిరుమలయ్యగారీయుదాహరణమును రచియించినారు. ఇయ్యది పై నుదాహరించిన 'తిరుమల శ్రీ వేంకటేశ్వరపత్రిక' యందు సప్తమసంచికయందు మా. రామకృష్ణకవిగారిచేఁ బ్రకటితమైనది. ఈయుదాహరణము క్రీ. శ. 1530 ప్రాంతమున రచియింపఁబడియుండును.

(4) హనుమదుదాహరణము.

లక్షణసారసంగ్రహమును రచియించిన చిత్రకవి పెద్దన తన లక్షణగ్రంథమునం దుదాహరణలక్షణమును జెప్పి దానికి లక్ష్యముగా హనుమంతునిపరముగా నొకయుదాహరణమును రచియించియున్నాఁడు. ఈగ్రంథ మాంధ్రసాహిత్యపరిషత్ పత్రిక

యందు ప్రకటితమైనది. ఈయుదాహరణ కాలము క్రీ. శ. 1560 ప్రాంతము.

(5) శ్రీకృష్ణోదాహరణము.

అప్పకవి తన 'అప్పకవీయము' (4 ఆ.) నుదాహరణ మునుం జెప్పుచు లక్ష్యముగా శ్రీకృష్ణునిపరముగా నీయుదాహరణము రచియించియున్నాఁడు. అప్పకవికాలము సునిశ్చితమైనదే. ఈయుదాహరణము క్రీ. శ. 1656 సంవత్సరమున రచియింపఁబడినది.

(6) శేషార్యోదాహరణము.

శ్రీవల్లందిగళు వంశజుఁడైన శేషార్యుని ప్రశస్తిని వర్ణించుచు, బాలకవి యనంతయ్య రచియించినది. ఇది యముద్రితము. ఈ శేషార్యుఁడు మధురనాయకుఁడగు విజయరంగచొక్కనాథుని యమాత్యుఁడగుటచేఁ గవియు నాకాలపువాఁడే. విజయరంగ చొక్కనాథుఁడు క్రీ. శ. 1704 మొదలు క్రీ. శ. 1730 వఱకుఁ బరిపాలించినవాఁడు. శేషోదాహరణము క్రీ. శ. 1720 సంవత్సర ప్రాంతముల రచియింపఁబడి యుండవచ్చును.

(7) చిక్కదేవరాయోదాహరణము.

సంస్కృతము - అముద్రితము మైసూరి ప్రభువగు చిక్కదేవరాయుని ప్రశస్తిగూర్చి తెలుపునది.

(8) విశ్వేశ్వరోదాహరణము.

ఏనుఁగు లక్ష్మణకవి విశ్వేశ్వరోదాహరణము రచియించినట్లాతని భర్తృహరి-యాంధ్రీకరణమువలనఁ దెలియుచున్నది కాని యీయుదాహరణము లభ్యము కాలేదు. దీని రచనాకాలము క్రీ. శ. 1780 ప్రాంతము.

(9) ముఖలింగేశ్వరోదాహరణము.

కళింగదేశాంతర్గత జలుమూరువాస్తవ్యుఁడు మచ్చ వేంకటకవి ముఖలింగేశ్వరునిపేర నుదాహరణము రచియించినాఁడు. ఇయ్యది క్రీ. శ. 1896 లో ముద్రింపఁబడినది. శుద్ధాంధ్ర నిరోష్ఠ్యనిర్వచనముగ 'కుశచరిత్రము'ను రచియించుటవలనను నాగ్రంథ మముద్రితగ్రంథచింతామణియందుఁ బ్రకటింపఁబడుటచేతను నీతఁడు ప్రసిద్ధిఁ జెందెను. ఈతని కాలము (1863-1904).

పరిశిష్టము.

త్రిపురాంతకోదాహరణమున, తరువాతి యుదాహరణములందున్న, 'అంకితాంకపద్యము' లేదు. ఈ యంకితాంక పద్యము వేంకటేశ్వరోదాహరణమున తొలుత గన్పట్టుచున్నది.

ఉ. ఆరవిదారకంబుగ నుదాహరణంబు రచించె భక్తివి
స్ఫారత తాళ్లపాకపురశాసనుఁ డన్నయ తిమ్మయార్యుఁ డిం
పారఁగఁ జక్రనం దకగదాంబుజధారికి, శ్రీవధూ మనో
హారికి, వేంకటాచలవిహారికి శౌరికి నంకితంబుగన్.

పై యుదాహరణముల వెనుక వెలసిన యుదాహరణము లన్నింటిలో నిది నియతముగ నున్నను మనకు తొలుతలభ్యమైన పాల్కురికి సోమనాథుని తెనుఁగు బసవోదాహరణములో నీయంకితాంకపద్యము కన్పట్టుటలేదు. కావుననే త్రిపురాంతకోదాహరణమున లేదు. సోమనాథుని సంస్కృతబసవోదాహరణములో మాత్ర మీయంకితాంకపద్యము కలదు.

ఆర్యా. శ్రీ బసవరాజగుణమణి
ఖచితమ్ జయతాత్ సువర్ణమేతత్
సోమసుకవినారచితమ్
హృదయాభరణమ్ సదా ముదాహారణమ్.

తెనుగులాక్షణికు లుదాహరణములఁగూర్చి చెప్పిన లక్షణములో 'నంకితాంకపద్యము' లేదు. దీనికి కారణము, త్రిపురాంతకోదాహరణము తరువాత నుదాహరణము రచించినకవులు సంస్కృతములో నున్న నుదాహరణలక్షణము ననుసరించుటయే యని చెప్పనగును. త్రిపురాంతకుని బాల్యమున మహాప్రసిద్ధుఁడగు విద్యానాథుఁడు, ప్రతాపరుద్రీయమున నీక్రిందివిధమున వ్రాసిన యుదాహరణలక్షణమునకు కుమారస్వామి సోమయాజివ్యాఖ్యాన మిట్లు కావించియున్నాఁడు.

మూలము. అథ క్షుద్రప్రబంధా నిరూప్యంతే:—
యేన కేనాపి తాళేన గద్యపద్యసమన్వితమ్,
జయత్యుపక్రమం మాలిన్యాదిప్రాసవిచిత్రతమ్
తదుదాహారణం నామ విభక్త్యష్టకసంయుతమ్.

యత్రాదౌ జయత్యుపక్రమం మాలిన్యాదివృత్తం రమ్యం పద్యం నిబధ్యతే అనంతరమపిచేత్యుపక్రమాణి అష్టవాక్యాని సప్రాసాని సతాళాని ప్రతివిభక్తి నిబధ్యంతే అనంతరం విభక్త్యాభాసాః తదుదాహారణమ్.

వ్యాఖ్య. అథ క్షుద్రప్రబంధేషూదాహరణస్య లక్షణమాహ. యేనకేనేతి తాళేన చంచత్పుటాదినా గద్యైః క్రమేణ కలికోత్కలికాపరపర్యాయై విభక్తి. విభక్త్యాభాసాంకితైర్యా

కైశ్చైః పద్యం ప్రతివాక్యమూఢా తత్తద్వాక్య సమాన విభక్తి నాయకనామాంకితైః శ్లోకైశ్చ సమన్వితమ్. మాలినీనామ వృత్త విశేషః 'ననమయయయుతేయం మాలినీ భోగిలోకై'రితి లక్షణాత్ అత్ర లక్షణస్య న్యూనత్వాద్వర్తమానపదానాంచ సంకీర్ణత్వాదుభయం వారయన్నాహ్యచష్టే. యత్త్వేత్యాదినా అత్ర సంబోధన విభక్తిరష్ట మీ ప్రబంధాంతే సర్వవిభక్త్యంకితో నవమశ్లోకశ్చేత్యాది విశేషాణాం సాక్షిశ్లోకాస్సాహిత్య చింతామణౌ ద్రష్టవ్యాః అంతే కవి ప్రబంధానామాంకితంపద్య విశేషం కుర్యాత్. తదుక్తం "అంతేఽనుష్టుభమార్యాం వాకవి కృత్యాఖ్యయాఽన్వితాం కుర్యాచ్చాటుప్రబంధానామయం సాధారణో విధిః"

(ప్రతాపరుద్రీయము కావ్యప్రకరణము పుట 83 వావిళ్ల ముద్రణాలయము 1927.)

పై వ్యాఖ్యనుబట్టి 'అంకితాంకపద్యము' తోలుత నుదాహరణముల లేదనియు, సంస్కృతోదాహరణములలో నున్నచో, దానిని విద్యానాథుఁడు లక్షణముగా నిచ్చియుండు ననియు, తనకు ముందు తెలుఁగుదేశమున సంస్కృతముననే వెలసిన పాల్కురికి సోమనాథుని బసవోదాహరణము నాతఁడు చూచియుండలేదనియు, వ్యాఖ్యాత కుమారస్వామి సోమయాజి, యీవిషయమును విశేషించి తెలిపెననియుఁ దెలియనగుచున్నది. వ్యాఖ్యాత యుదాహరించిన సాహిత్యచింతామణి తెనుఁగుదేశము నేలిన రెడ్డిరాజు, శ్రీనాథమహాకవి కాశ్రయదాత, సర్వజ్ఞుఁడు నగు పెదకోమటి వేమభూపాలుఁడు రచించిన యలంకారశాస్త్రము. వేమారెడ్డి తెనుఁగుదేశీయుఁడు కావున,

దేశియందున్న ప్రత్యేకవిశిష్టతను నాగ్రంథమున నెంతయో ప్రతిపాదించియున్నాఁడు. కావుననే కేవల సాంస్కృతికాలంకారదృష్టితో విద్యానాథుఁడు ప్రపంచించినదానిని విశేషములతో కూడ దేశీయపద్ధతుల గమనించి, పెదకోమటి వేముఁడు దీనిని వివరించినాఁడు. కోమటి వేమభూపాలుని లక్షణమునకు సోమనాథుని యుదాహరణము[1] లక్ష్యమై యుండనోపును. కాగా నీయంకితాంకపద్య ముదాహరణములలో పైసంస్కృతలక్షణము ననుసరించి తరువాతివా రనుసరించరని చెప్పనగును.

లఘుకావ్యమే యయ్యు త్రిపురాంతకోదాహరణము చాల వ్యాప్తిలోనుండె ననుట కీక్రిందియనుకరణములు ప్రమాణములు కాఁగలవు.

చ. కమలజుతోరపుంబునుకకంచము, పాదసరోరుహార్చనా
కమలము వారిజోదరుని కన్ను కరంబున కాదిభోగి భో
గము రవణంబు,చంద్రుఁడు శిఖాకుసుమంబ లె,యెవ్వరీడుమా
రమణునకుం గుమారగిరిరాజనివాసున కన్య దైవముల్.
(షష్ఠీవిభక్తి పద్యము)

వీరభద్రవిజయమున బమ్మెరపోతన మహాకవి

ఉ. మేరువు వింటికమ్మి యలె, మేదిని తేరలె, సూర్యచంద్రులిం
పారఁగ బండికండ్లలె యనంతుఁడు నారలె బ్రహ్మవిష్ణువుల్
సారథియుఁ శరంబు లలెసామచయం బలె గుఱ్ఱముల్ మనో
జారికి నెవ్వ రీడు త్రిపురాసురవైరికి నన్యదైవముల్ (4-34)

1. ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రిక స్వభాను సం. 32 సంచిక. 3-౪ సంస్కర్తచేఁ బ్రకటితము.

చంద్రతారావళియందు:- చంద్రా! రోహిణీవల్లభా అను మకుటమును పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరన శృంగారశాకుంతలములో చంద్రోపాలంభమున నందుకొన్నాఁడు

కుమారభారతి బిరుదమును ధరించిన తెనాలి రామలింగకవి (వైష్ణవుఁడైన వెనుక రామకృష్ణకవి) తన యుద్భటారాధ్య చరిత్రములో త్రిపురాంతకోదాహరణమున కళిక పాదములనే నొక రగడయందు కూర్చినాఁడు.

ప్రథమావిభక్తి కళిక.

ఆఱురేకుల మంత్రకుసుమమునందు వెలిఁగెడిచంచరీకము త్రి. ఉ.

ఆఱుదళంబుల మంత్రకుసుమమున నలిరాజము క్రియ నలిఁ గ్రీడించితి

ఉ. చ. 3. ఆ. 287. రగడ.

కొలిచినదయ బాణాసురు మోసలకూరిమిఁ గాచిన ఫణిహారికి నై

చతుర్థీవిభక్తికళిక.

కడుబ్రియమున బాణాసురు మోసలఁ గాచుటకును నిరవధి కృపసలిపితి.

ఉ. చ. 3. ఆ. 287. రగడ.

శ్రీనాథుఁడు కూచిరాజు ఎఱ్ఱనయేగాక మఱియిరువురు కవులును త్రిపురాంతకుని నుతించిరి.

ఆంధ్రకవి రామయ విష్ణుకాంచీమహాత్మ్యమున

రసికజనపద్మ దిననాథు రంగనాథు,
ప్రకటకృతికర్మనిస్తంద్రు భాస్కరేంద్రు,

ఉద్భటారాధ్యచరిత్రము - ముక్త్యాలసరస్వతిపత్రికయందు ప్రకటితము - బ్రహ్మశ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిపాదుల ప్రశస్తపీఠిక చే నలంకృతము- 1924.

అమితరసభావు శ్రీత్రిపురారిదేవు;
సూక్తి తిమిధాము నాచనసోముఁ దలఁతు"
ప్రబంధరత్నావళి. 422

రామరాజు రంగప్పరాజు సాంబోపాఖ్యానమున
'త్రిపురాంతకుని వచస్థేమంబు నొకకొంత'
కొలల శ్రీనాథోక్తి కొంత నిగుడ
మఱియుఁ దక్కనసుకవుల ... ... (1-57.)

పదములు - అర్థములు.

1. ఉత్తులు - ప్రకృతి - యుక్తులు - ఉపాయములు
"బత్తులుత్తు లారసి యొరసిపట్టు."

2. ఒడళ్లివాకిళులు=ఇంద్రియములు
"వాచవిలోనుగానొడళివాకిళులం
బొడసూపుతీపులన్." ద్రోచి,

3. చిత్తు=చిత్-తత్స్వరూపము-జ్ఞానము
"సత్తుచిత్తుదానయైన సత్యనిత్యబీజమునకు"

4. పెన్నింట - జలపూరము
......తపముల పంట
పరసుఖవార్ధి పెన్నింట
పెన్నింటలఁ గూర్చు కామము నిబ్బరమైనమదంబుహరి-ఉ.

5. పోటుముట్టు-యుద్ధసాధనము-త్రిశూలము
మూఁడుమోముల పోటుముట్టు బట్టెడుశూర!
పోటుముట్టు - (ఆంధ్రభాషాభూషణము)
మూఁడు మొనల పోటుముట్టుబట్టు -
(జక్కన విక్రమార్కచరిత్ర 2-192)

6. మందటలాడు=తగవులాడు

"ముంచటం బాలు క్రోడము నేసి మందటలాడి
మార్కొనంగవచ్చిన క్రీడి"
"పాడియడుగుచు మందటలాడియాడి"
(కేతన-దశకుమారచరిత్ర 5-64)

"పాడుచు నాడుచు మందటలాడుచు నొండొరుల దాఁకు"
(భాగవతము దశమస్కందము
పూర్వభాగము 606 పద్యము.)

7. రవణము=భూషణము

"ఆది భోగిభోగము రవణంబు"
"పచ్చలుచెక్కినట్టి రవణంబులు వీరకుమార కోటికిన్"
రమణశబ్దభవము-రాణరూపాంతరము. (క్రీ. రా.)

8. సత్తు-సత్-తత్సమరూపము

"సత్తుచిత్తుదానయైన సత్యనిత్యబీజమునకు"
సత్యమునకు సత్త్వమునకుఁ దద్భవము సత్తు
ఇచట వేదాంతపరమైన బ్రహ్మపదార్థమున కర్థము.

9. రొప్పు=బండి త్రోలు

"నలువ నిగమహరులరొప్ప"
బండిరొప్పెడు పని బంచినాఁడు
(శ్రీపర్వతపురాణము)

10. సన్నిధిసేయు=దర్శనమిచ్చు

"సన్నిధిచేసిన చూడగంటినే నామదిలోఁ
గుమారగిరినాథుని" (భార. విరా. 1-12)

11. దువ్వాలువు=దుప్పటము - వలువశబ్ద ముకారాంతము 'వలువు' అని ప్రాచీనకాలమున వాడిక

"వలునెడలం బయల్వాడియె వల్లకుచంబులు."

(భారతము ఆదిపర్వము 4-43)

"ఎఱిగెఱెంగి నావలు విడియేల కట్టుకొనవచ్చు"

(భాగవతము 9-516.)

త్రిపురాంతకోదాహరణము.

ప్రథమావిభక్తి.

ఉ. శ్రీనగచక్రవర్తితుదిశృంగము చూచెదమంచు నేటికిం
బోననిశంబు నుండునిదె![1] పుట్టువుఁ జావును లేనిమందు నా
చేననుచుం బతాక యనఁ జేఁ దరుణాచల మెక్కి[2] చీఱుఁ బం
చాననుఁ డిందుమౌళి త్రిపురాంతకదేవుఁడు భక్తలోకమున్.

కళిక-వృషభగతిరగడ-త్రిపుటతాళము.

మఱియు సజ్జనభక్తగృహముల - మరగి తిరిగెడికామధేనువు
కఱద లెఱుఁగక వేఁడుదీనులఁ - గదియుజంగమరత్నసానువు
శైలజాముఖచంద్రరోచుల - చవులఁ దవిలెడునవచకోరము
వేలుపుందపసులతలంపున - వెల్లికొల్పెడు నమృతపూరము
[3] దేవతలు మువ్వురకు నవ్వలి - దెస వెలుంగుచునుండు నెక్కటి
భావవీథులఁ గలసి పలుకులఁ - బట్టి చెప్పఁగరాని చక్కటి
ఆఱు రేకులమంత్రకుసుమము - నందు వెలిఁగెడు చంచరీకము
వేఱు సేయక యోగిజనములు - వెదకిపొందెడు[4] నూర్ధ్వలోకము

---

1. మానవులు - ముద్రితములు.
2. చేరు - వ్రాఁతపుస్తకము.
3. దేవతలకు - ముద్రితములు.
4. పొందెడి - ముద్రితములు.

ఉత్కలిక.

అడుగుఁదమ్ములఁ జొప్పు వసి గని
యదరి శునకాకృతులు పైకొని
మీఱిచదువులు దవుల ముందటఁ
బాఱుక్రోడము నేసి మందట
లాడి తను మార్కొనఁగవచ్చిన
కిరిడి కోరినవరము లిచ్చిన
యాటవికకులసార్వభౌముఁడు
జూట భాస్వత్తుహినధాముఁడు.

పద్యవివరణము.

భారతవర్షమున ద్వాదశజ్యోతిర్లింగములయందు[1] తెలుఁగు దేశమునఁ జిరప్రఖ్యాతిఁ గన్న శ్రీశైలమునకు నాలుగు దెసలను నాలుగు వాకిళ్లు గలవు. వానిక్ఁ దూర్పున త్రిపురాంతకము; పడమట బ్రహ్మేశ్వరము (అలంపురి); ఉత్తరమున మాహేశ్వరము; దక్షిణమున సిద్ధవటము నని పేరులు. ఈనాలుగు

---

1. ద్వాదశజ్యోతిర్లింగములు:—(1) సౌరాష్ట్రమున సోమనాథుఁడు, (2) శ్రీశైలమున మల్లికార్జునుఁడు, (3) ఉజ్జయిని మహాకాళుఁడు, (4) అమరేశ్వరము ఓంకారేశ్వరుఁడు, (5) వారేల్యమున వైద్యనాథుఁడు, (6) దారుక నాగనాథుఁడు, (7) వారణాసి విశ్వేశ్వరుఁడు, (8) దాక్షారామము భీమేశ్వరుఁడు, (9) రామేశ్వరమున రామలింగేశ్వరుఁడు, (10) హిమాలయమున కేదారేశుఁడు, (11) నాసిక త్ర్యంబకేశ్వరుఁడు, (12) విలాపురి ధిషణేశ్వరుఁడు.

ఈద్వాదశజ్యోతిర్లింగములఁ గూర్చిన ప్రశంస
భారతి, రక్తాక్షి, ఫాల్గునము, 'మార్చి 1925' లోఁ గనఁదగును.

వాకిళ్లకు, త్రిపురాంతకుఁడు, బ్రహ్మేశ్వరుఁడు, మాహేశ్వరుఁడు, సిద్ధవటేశ్వరుఁడు ననువా రధినేతలు. అందు, తూర్పు వాకిలి త్రిపురాంతకమున కధినాథుఁ డగు త్రిపురాంతక దేవునిపై నీయుదాహరణము త్రిపురాంతకమహాకవిచే రచియింపఁబడినది. కావున నీగ్రంథమునకుఁ ద్రిపురాంతకోదాహరణ మనుపేరు గలిగినది.

తరుణాచల మనఁ గుమారగిరి. త్రిపురాంతకమునొద్ద పర్వతభాగమునకుఁ గుమారగిరి యనుపేరు. ఈకుమారాద్రికిఁ దూర్పుదెసను రెంటాల మల్లినాథుఁ డనుభక్తుఁడు పండ్రెండవ శతాబ్దమున సోపానములఁ గట్టించెను. ఈతఁడు పాల్కురికి సోమనాథుని సమకాలికుఁడు. (చూ. బసవపురాణావతారిక - పుట 3).

పద్యమునఁ బంచాననశబ్దమును కవి బహుళార్థస్ఫోరకముగ నుపయోగించినాఁడు. పైని వివరించిన నాలుగు వాకిండ్ల యధినేతలును, నాదిశృంగ మగు శ్రీశైలాధీశ్వరుఁడు మల్లికార్జున స్వయంభూలింగమూర్తియు నీశ్వరుని పంచముఖములనుండి యుద్భవించినట్లు పండితారాధ్యచరిత్రమున నిట్లు గలదు:—

అద్భుతలీల నయ్యుత్థానములు స
ముద్భవం బయ్యె లింగోపకంఠమున
నొలసి తదీయసద్యోజాతవదన
మలరి బ్రహ్మేశ్వరం బనఁ బశ్చిమమున
వామదేవాంచితవక్త్రంబు బరఁగెఁ
దా మహేశ్వర మనఁ దగ నుత్తరమున
గురుదక్షిణమున నఘోరవక్త్రమున

వరలె జ్యోతిస్సిద్ధవటనాథుఁ డనఁగ
రమణఁ దత్పురుషవక్త్రము మహామహిమ
నమరెఁ దూర్పున త్రిపురాంతకుఁ డనఁగఁ
దనరె నీశాన్యవక్త్రంబు నూర్ధ్వంబు
నను మల్లికార్జుననామంబు దాల్చి.

మఱియుఁ బంచాననుఁడు చీఁకు ననుటలో, తన కెదురుగ నున్న భక్తులనే కాక నలుదిక్కులయందును నాపై నున్నవారినిఁ గూడ విడువక పిలుచు నర్థస్వారస్యము గలుగుచున్నది.

హిమాలయము శ్రీశైలము మొదలగు శబ్దము లహామర్థకము లైనను మహదర్థకములుగ వాడుట సంప్రదాయసిద్ధమే. పాల్కురికి సోమనాథుఁడు శ్రీశైలమును నగములలోఁ బురుషనగముగా నిట్లు సరసముగ వర్ణించినాఁడు.

'నగము లన్నియుఁ బెంటినగము లీనగము
పొగడఁ బున్నగమును బున్నాగములును'

మఱియు 'శ్రీనగచక్రవర్తి' యని పలుచోట్ల పండితారాధ్యచరిత్రమునఁ గలదు. కావుననే త్రిపురాంతకుఁడు శ్రీనగచక్రవర్తి యని మొదలిడినాఁడు. దేవాలయమున నాయాదైవతచిహ్నము లగుపతాక లుండుటయు, పతాకలు రాజలాంఛనము గావునను నిందు చక్రవర్తిపదము సార్థకమే యగుచున్నది.

కళికవివరణము.

ఆఱురేకులమంత్రకుసుమము. ఓంకారముతోఁ గూడిన

పంచాక్షరికి షడక్షరి యని పేరు * మంత్రకుసుమమున బీజాక్షరములు రేకులుగా మంత్రాధిదైవతమును దుమ్మెదగాఁ బోల్చు భావము త్రిపురాంతక మహాకవికిఁ బూర్వమునుండియుఁ బ్రచారములో నున్న 'తుమ్మెద'పదములలోఁ గలదు.

తుమ్మెదపదములు పండ్రెండవశతాబ్దమునఁ బ్రచారములోనున్నట్లు పండితారాధ్యచరిత్రమువలనఁ దెలియవచ్చును.

"పదములు తుమ్మెదపదము ల్ప్రభాత
పదములు పర్వతపదము లానంద
పదములు శంకరపదముల్ నివాళి
పదములు వాలేశుపదములు గొబ్బి
పదములు వెన్నెలలపదములు"

అది-ఆఱు-రేకుల-పువ్వు-తుమ్మెదా-అది మీాఱినవాసనె తుమ్మెదా-అనునది. పండితారాధ్యచరిత-వాదప్రకరణము 173 పుట.

---

*ఓంకారపూర్వో మంత్రో౽యం పంచాక్షరమయం పరః
శైవాగమేషు వేదేషు షడక్షరి ఇతి స్మృతః. సిద్ధాంతశిఖామణి.

ప్రణుతింపఁ బంచాక్షరములకు మొదలఁ
బ్రణవమొంద షడక్షరంబు నాఁ బరఁగు. దీక్షాబోధ-ద్వితీయాశ్వాసము.

ప్రథమముద్రణమునందు, ఆఱురేకులమంత్ర మన మూలాధార స్వాధిష్ఠాన మణిపూర కానాహత శుద్ధ సహస్రార బ్రహ్మరంధ్రము లని వ్రాయఁబడి ద్వితీయముద్రణమున నాఱురేకులమంత్ర మనఁ బ్రణవాక్షరపూర్వక మగు పంచాక్షరి యని వ్రాయఁబడియున్నది. ఇందు తొలియర్థము తాంత్రికసంప్రదాయము. రెండవది శైవసంప్రదాయము. ఈసంప్రదాయములు రెండును సోమనాథభాష్యమునను, వీరశైవాష్టావరణప్రమాణాష్టకాభరణమునను వివరింపఁబడి యున్నవి. శైవాగమములు శివలింగ మీాషడక్షరీమంత్రరూప మని తెలుపుచున్నవి.

ఉత్కళికావివరణము.

ఉత్కళికయందు సుప్రసిద్ధమగు కిరాతార్జునకథ వర్ణితము. పరమేశ్వరుఁ డర్జునునకు పాశుపతము నొసఁగు సందర్భమునఁ గిరాతవేషముఁదాల్చుటయు నందు, వేదములు శునకములగుటయు శైవగ్రంథములయందు పలుచోట్ల వర్ణింపఁబడినది. పండితారాధ్యచరిత్రమున నీయవతారలీల పదునైదవదిగా వర్ణింపఁబడినది. ఈలీలలు సాంఖ్యమతానుసారముగా నిరువదియైదు తత్త్వముల కిరువదియైదు లీలలు పాల్కురికి సోమనాథుఁడు వివరించినాఁడు. నిశ్శంక కొమ్మన శివలీలావిలాసమున, శైవసంప్రదాయానుసరణముగ ముప్పదియాఱు తత్త్వములకు ముప్పదియాఱు లీలలు వివరించినాఁడు. కేవల రౌద్రాకారుఁడును, సంహారమూర్తియు నగురుద్రునిదయామయత్త్వమును విశదీకరించు నీ లీల ప్రాచీనకాలమునుండియుఁ గవులమనంబులు చూఱగొని శైవభక్తి స్థిరీకరణమునకుఁ గారణ మైనది. భారవి క్రీ. శ. 6 వ శతాబ్దమున కిరాతార్జునకథ రచియించుట ప్రసిద్ధమే.

ద్వితీయావిభక్తి.

ఉ. పాముసు-హారమున్, నెలయుఁ బాపటనేసయు[1] నేఱు మల్లికా
దామము, తోలుదువ్వలువు, దట్టపుభూతియుఁ జందనంబు మై
సామునఁ జాల నందముగ సన్నిధి నేసినఁ జూడఁగంటి నే
నామదిలోఁ గుమారగిరినాథుని శైలసుతాసనాథునిన్.

కళిక - విజయభద్రరగడ - జంపెతాళము.

మఱియుం వేలుపుటేటి - మాళి సాఁగినవాని
నెఱియఁ గన్నుప నోటి - నీటఁ దోఁగినవానిఁ

1. బొట్టు - ముద్రితపుస్తకము.

బొలఁతితో నొక్కొడలఁ - బొత్తుఁగూడినవానిఁ
దలఁకి నేనమరాజు - దాడి కోడినవాని
శాఖ్యతొండని రాల - జడికి నోర్చినవాని
సౌఖ్యతరసాయుజ్య - సరణిఁ దీర్చినవాని
వెన్నెలలఁ బురుణించు - వెలఁదినవ్వులవాని
వెన్ననకు నలువకును - వెదక దవ్వగువాని,

ఉత్కళిక.

చిగురుఁగైదువు వెఱికి
మగలసిగ్గులు నఱికి
సతులఁ బాటులుపఱిచి
యతుల వ్రతములు చెఱిచి
అలలు చిలుకలు బండు
లెలయఁ గొలువగ నుండు
మరు జయించినవానిఁ
గరుణ మించినవాని.

పద్యవివరణము.

అచ్చులోనున్న 'బొట్టు' అనుపాఠముకన్న 'నేస' యను పాఠము శ్రేష్ఠము. జగ్గన ప్రబంధరత్నాకరమున నుదాహరించిన యీపద్యమున 'నేస' యనుపాఠమే గ్రహించియున్నాఁడు. చంద్రుఁ డీశ్వరునికి శిరోభూషణ మైనను, నర్ధనారీశ్వరుఁ డైనపుడు చంద్రఖండము 'నేస' వలె సీమంతమున నుండును. అర్ధనారీశ్వరత్వ మిందు ధ్వనితము.

దువ్వలువు- రెండువలువలు- వలువు ప్రాచీనరూపము. (దుగ+వలువు)-

కళికవివరణము.

1. ఈశ్వరుఁడు గంగను ధరించినకథ శివపురాణప్రసిద్ధమే.
2. కన్నప్ప యనుశివభక్తుఁడు తనపుక్కిటనీటిచేత శివు నభిషేకించి సాయుజ్యమునుఁ బొందినకథ బసవపురాణమునఁ గలదు ధూర్జటి శ్రీకాళహస్తిమాహాత్మ్యకథలోఁ గూడఁ గలదు. (తృ ఆ.)
3. సేనమరాజు- చేరమచక్రవర్తి...మహాకోదుఁ డనినామాంతరము- శైవభక్తుఁడు.
4. సాఖ్యతొండడు- ఈభక్తుఁడు శాక్యుఁ డగుటచే సాక్యతొండఁ డనియుండుట సరి. బసవపురాణమున సాంఖ్యతొండఁ డని కలదు. ఈతని కథయందు షష్ఠాశ్వాసమున వర్ణితము. త్రిపురాంతకుఁడు ప్రాసస్థానమున నీపదము సౌఖ్యయనుదానితోఁ గుదురుపఱచుటచే నిదియే సాధురూపముగా నెన్నఁదగినది.

ఉత్కళికయందు మారసంహారము వర్ణితము

తృతీయావిభక్తి.

ఉ. వాలి నటించు ముక్తివరశవర్ణినిపయ్యెదకొంగు చాడ్పునం
గ్రాలునిజాంకపుంబడగ శగన్నులఁ జూచిన జాలు, నిమ్నగా

బౌద్ధదంపతులకుఁ బుట్టిన శాఖ్యతొండఁడు శివభక్తిపరుఁడై శివాలయమున ముప్పూటలు పూఁడు జాలతో శివపూజ సేయుచుండ నొకతఱి నేడు రోజులు వర్షము గురియుంటచే నాలయమునకుఁ బో వీలులేక నుపవాసముండి యేడవనాఁడు నాఁడొకఱాయియుం దొరకకపోవుటచే నొక పెద్దబండ నెత్తి, శివునిఁ బూజించెను. శివుఁడు ప్రత్యక్షమై సాయుజ్య మిచ్చెను.

స్ఖలితమాళి చేతఁ, బురభంజను చేతఁ గుమారపర్వతం
బేలెడు రాజు చేత ఫలియించు జనావళికోరు కోరుకుల్.

కళిక-(హయప్రచారము లేక తురగవల్గనరగడ) రూపక తాళము

మఱియు మఱ్ఱిమ్రానిమొదల - మరగి యున్న గురునిచేత
గొఱిలి తాపసులకు నెఱుకఁ - గొలుపు జటిలవరునిచేత
నంబి వనుప కంబెనలకు - నడచిన యెడకానిచేత
నంబరాదితత్త్వములకు - నవలయైన జేనిచేత
బల్లహునివధూటి కాన - పడిన గుండగీనిచేత
[1]నల్లయలక యేలురాజు-ననుఁగుసంగడీనిచేత
భూతిబూయు మానవులకుఁ - బుట్టుమాన్పు వైద్యుచేతఁ
బ్రీతి ధాతపురుకకోర - భిక్షసేయు నాద్యుచేత.

ఉత్కళిక.

ఇల రథంబులీల నొప్ప
నలువ నిగమహరుల రొప్పఁ
బొసఁగఁ బాపనారిఁ బట్టి
పసిఁడికొండ నెక్కువెట్టి
జలధి నిద్రవోవుశరము
దొడఁగి నేలఁ గూలఁ బురము
లేసియున్న జోదు చేత
దాసవరకణాదు చేత.

పద్యవివరణము.

ఇందు, దేవాలయము పైపతాక ముక్తికాంతపైట
తోఁ బోల్పఁబడినది.

కళికవివరణము.

1. వటవృక్షము దక్షిణామూర్తికి స్థానము. దక్షిణామూర్తిగా

శివుఁ డవతరించుట శివుని యిరువదినాల్గవలీల.

దక్షిణామూర్తివై ధరమునీంద్రులను
శిక్షించి ప్రోచినశివుడ రక్షించు   సోమనాథ స్తవము.
మునుల శ్రీదక్షిణామూర్తి వేషంబు
నను బ్రోచు టిరువదినాల్గవలీల.

పండితారాధ్యచరిత్రము.

ఒక్కొకదేవత కొక్కొకవృక్షము ప్రియ మగుట భారతీయ సంప్రదాయము. శ్రీమహావిష్ణువు ప్రళయకాలమున మఱ్ఱియాకుపై విశ్రమించును. కావుననే 'వటపత్రశాయి' నామము ధరించినాఁడు. బిల్వము శివునకుఁ బ్రీతి.

కళికవివరణము.

2. ఇందు శివునిసర్వజ్ఞత్వము వర్ణితము.
3. నంబి=సుందరమూర్తినయనారు- అరవమునఁ గొప్పకవి. తెలుఁగున నొడయనంబివిలాస మీతనిచరిత్రము దెలుపును. బరవ, సంకిలి యనుపేరులుగల యిరువురుభార్యల నీతనికి శివుడు దూత్యము నడిపి పెండ్లిసేయించెను.
4. బల్లహుఁడు=భల్లాణరాజు- ఈకథ తెనుఁగువారికిఁ బ్రేమపాత్రమైనది.
5. అల్లకయేలురాజు- అలకాధిపతి కుబేరుఁడు.

ఉత్కళికవివరణము.

ఇందు త్రిపురాసుర సంహారము వర్ణితము:—
చూడుఁడు-

సీ. ఖండఖండములుగఁ గదిసినతేరికి
భంగంపుటిరుసు పాసంగఁగూర్చి

విజ్జోడుపడి నిచ్చ వినువీథిఁ దిరిగెడు
చక్రంబు లోనఁగూడ సంఘటించి
తలఁకొన్న భీతి కొంకవలపడ బహుముఖ
భ్రాంతసారథి నేరఁ బరిగ నిలిపి
పలుకపదక్రమంబుల నలుజాడల
బోయెడు గుఱ్ఱముల్ పూనుకొలిపి
కుంటివింటనుఁ బలువంకఁ గోలఁ దొడిగి
విషమలక్ష్యంబు లేగటి వేసి తయ్య
వేల్పు లెవ్వరు నీసాటి విజయవాటి
మల్లికార్జునలింగ ! ఉమాప్రసంగ.

(బొడ్డపాటి కొండయ)

చతుర్థీవిభక్తి.

ఉ. ఆఱడియాస నీరసధ రాధిపలోకము లిండ్లు వాకిళుల్
దూఱుట మాని శ్రీనగము తూఱుపు వాకిలిఁ జొచ్చి పాపముల్
నీఱుగఁ జేసి గంధవతి నీటనుఁ గ్రుంకి మనంబులోని చి
చ్చాఱఁగఁ జేయుటొప్పు త్రిపురాంతకదేవునకై నమస్కృతుల్.

కళిక-వృషభగతిరగడ. త్రిపుటతాళము.

మఱియును మెఱయఁగ దిశలనియెడు నును-మడుఁగులుగట్టిన శృంగారికినై
కొఱలినదయ బాణాసురు మోసల - కూరిమిఁ గాచిన ఫణిహారికినై
మేలపుఁజదువులు చదివిన విని మది - మెచ్చినలక్ష్మీపతి బావకునై

ఈపద్య మప్పకవీయమున నుదాహరింపఁబడియున్నది. ద్వి. ఆ. 214 పద్యము, గంధవతి త్రిపురాంతకమునందలి తీర్థము.

యీాలువుగిఁ సద్భక్తులు ముక్తికి - నేఁగెడు చేరువ పెనుత్రోవకునై
కూటికిఁ గూరకు భక్తులఁ గూరిమి - గొడుకుల నడిగెడు వెడజోగికినై
విటికి బోటికి జడలును నొడలును - నిచ్చినజగదేక త్యాగికినై
ప్రొద్దును రేవెలుఁగును నేత్రములై -పొలయఁ గనుంగొనియెడు దేవునకై
సిద్ధము ఁగు పెద్దలపై రెఱకల - నెలకొనియెడు నిశ్చలభావునకై.

ఉత్కళిక.

కడుదీనతతో మదితాపసికై
వడి నింటికిఁ జని వెదకప్పెరకై
కొని యాలుమగలఁ బెనురచ్చలకై
చను దండని నిక్కము సేయుటకై
వెనుద్రిప్పిన గుండములోపలఁ గై
కొని చని తన యొప్పటిరూపముకై
కొని గుండయ మెచ్చిన వేల్పునకై
వినత పితామహఫణి తల్పునకై.

కళిక - తొలిపాదము - దిగంబరుఁడని చెప్పుటకు మాఱుగ కవి యిట్లు చమత్కరించినాఁడు.

రెండవపాదము - బాణునికి లింగావసరకాలమున నీశ్వరుడు వాకిటి కాఁపులవాఁడుగా నున్న కథ బసవపురాణము 4-వ ఆశ్వాసమునగలదు. (1౬2-పుట)

ఉత్కళికయందు గుండయ్యచరిత్రము సూచింపఁబడినది.
బసవపురాణము - 4ఆ - 13౭-పుట.

గుండయ్యయను భక్తుఁ డొకనాడు తిరునీలకంఠదేవునిగుడి నుండి వచ్చుచున్నప్పుడు దారిలో నాతనిపై, మేడపైనుండి

తెలియక యొకవెలఁది, యెంగిలినీరుచల్లెను. ఆమెయు తనతప్పి దము తెలిసికొని, తత్‌క్షణము క్రిందికివచ్చి, యెంగిలినీరు పడిన యా భక్తుని తోడ్కొనిపోయి, యభ్యంజనాదిక్రియల నొనరించి తన్ను క్షమింపుమని గోరెను. గుండయయు నామెను వీడి యింటికివచ్చిన తోడనే గుండయభార్య, యీతని వైఖరిని గనిపెట్టి సానియింటినుండి వచ్చితివని యాతనిపై కోపించి, తన్నుముట్టిన తిరునీలకంఠ దేవరయానయని యొట్టువెట్టెను. దంపతు లీ నియమముతో నెనుబదియేండ్లుండిరి. ముదుసలులైరి. అంతట నీశ్వరుఁడు భక్తునివేషముదాల్చి, వీరికడకువచ్చి వీరి కొక కప్పెరనిచ్చి దాచుఁడనియు, తానుకోరినపుడీయ వలయు నని చెప్పి వెడలిపోయెను. శివుడు వెడలిపోయి, కప్పెర నదృశ్యముచేసి, తిరిగివచ్చి దాని నిమ్మనికోరెను. గుండయ్యయు భార్యయు వడవడవడఁకుచు తమకేమి తెలియదనిచెప్పిరి ఈశ్వరుఁడు వారల నచ్చుటకుదగ్గఱగనున్న గుండములోనుఁజొచ్చి తెలియ దని శపథము చేయగోరెను. వారట్లు గుండమున దుముకగానే, వారిరువురు నవయౌవనులైరి. ఈశ్వరుఁడు ప్రత్యక్షమై వారి నెనుబదేండ్లవఱకు నిట్లే యౌవనవంతులుగ నిలిపి, వెనుక ప్రమథగణమునఁ జేర్చుకొనెను.

పంచమీవిభక్తి.

ఉ. పోయెదుఁ గాలమన్యగతిఁ బొందదు, మోక్షము వెండికొండకుం
బోయెదుత్రోవ మీఁకెఱుఁగఁ బోలదు మానవులార! రండు లేఁ
బ్రాయపుఁగొండ కందు శివశిభక్తులలోపల నద్రిరాజక
న్యాయుతపుణ్యమూర్తి వలనం గడతేరెడు జన్మఖేదముల్.

కళిక - జయభద్రరగడ జంపెతాళము.

మఱియుం సకలాశ్రితుల - మనుచునర్థమువలన
వఱలు పరమానంద-వనధి తీర్థమువలన
కొమరుమిగిలిన మంచు-గొండయల్లునివలన
విమతపురదహనకర - విష్ణుభల్లునివలన
శివభక్తహృదయసం-చితనిధానమువలన
వివిధరూపములలో - వెలయుం జ్ఞానమువలన
అజ్ఞానఘనతమం - బడచుదీపమువలన
సుజ్ఞానులకును బోడ-సూపురూపమువలన.

ఉత్కళిక.

తనకినుకలోఁ బుట్టి
కనలి దక్షునిఁ గొట్టి
యదరి వేల్పులఁ బఱచి
తొడరి జన్నము చెఱచి
వీరభద్రుఁడు వచ్చి
చేరి మ్రొక్కిన మెచ్చి
యలరునిత్యునివలన
దళితదైత్యునివలన.

ఉత్కళికయందు దక్షాధ్వరధ్వంసము వర్ణితము

షష్ఠీవిభక్తి.

ఉ. కమలజుతోఁరపుంబునుకరకంచము, పాదసరోరుహార్చనా
కమలము వారిజోదరునికన్ను కరంబున కాదిభోగిభో

గము రవణంబు, చంద్రుఁడు శిఖాకుసుమంబటె, యెవ్వరీ డుమా
రమణునకుం గుమారగిరిరాజనివాసున కన్యదైవముల్.

కళిక-హయప్రచారము లేక తురగవల్గనము రూపకతాళము.

మఱియు మెఱయు వేదవాద - మథనకథనసారమునకు
మెఱయు దొట్టముట్టి ముట్టు - మేటిసీటితీరమునకు
బత్తు లుత్తు లూరసి యొరసి - పట్టు గట్టి తేజమునకు
సత్తుఁ జిత్తు దాన యైన - సత్యనిత్యబీజమునకు
వలచి కొలుచువారిఁ జేరి - వలపుదలఁపు దయ్యమునకు
నిలిచి నిలిచి చూడఁ జూడ - నిండియుండు తియ్యమునకు
మునులు ఘనులు బోధవీథి - ముట్టిపట్టి తత్త్వమునకు
పనులఁ గనులు నెఱుఁగనట్టి - పరమపదమహత్త్వమునకు.

ఉత్కళిక.

కదలి వదలి జూటకోటి
చదలఁ బొదల నేటిసీటి
కడలఁ గదలఁ జెంది చెంది
జడల నొడలఁ బొంది పొంది
బాలలీలఁజూడఁజూడ
సోలి లీలఁ గ్రీడలాడ
నాదినాథజనకమునకు
[1]వాదపూరికనకమునకు.

---

1. వాతపురి - సంస్కృతము - (చిదంబరము-) రసవాదపుటూరని ద్రావిడోత్పత్తి.

కరికాల చక్రవర్తి కీశ్వరుఁడు పసిఁడివాన గురియించినాఁడు.

ఉత్కళికయం దీశ్వరునియష్టమూర్తిత్వము వర్ణితము - చూ. శాకుంతలము నాందీశ్లోకము - 'యాసృష్టిత్యాది'—

సప్తమీవిభక్తి.

ఉ. ఖాచవిలోనుగా నొడలివాకిళులం బొడచూపు తీపులం
ద్రోచి శివార్చనానియతితో వెలిచూడక చూడ నేర్చినన్
లోచవిఁ బోలు నేచవులు,శ్లోకము చూడని చూపులంగుమా
గాచలనాథునందుఁ ద్రిపురాంతకునందు గరంగు చిత్తమా!

కళిక - జయభద్రగడ జంపెతాళము.

మఱియుఁ గటాక్షజిత - మారునందు
తఱి త్రాడు సొమ్ముగను - దారునందు
బరులూను భక్తపశు - పాలునందు
కరుణాసుశీతకరి - కాలునందు
జగములు జనించు తొలి - జాడయందు
నిగమార్థముల్ నిలుచు - నీడయందుఁ
బొడ వెల్ల శాంతి యగు - పుణ్యునందు
గడలేక యొప్పు నర - గణ్యునందు.

ఉత్కళిక.

ఇలయుఁ సలిలంబు
వెలుఁగు ననిలంబు
దివియుఁ మిత్రుండుఁ
గువలయాప్తుండు
పరగుయజమాన
పరిపూర్ణుఁ డైన
యష్టతనునందు
శిష్టనుతునందు.

సంబోధనము.

ఉ. శ్రీచనుదోయిపై శరము జేర్చి, భుజంగమరాజసజ్య హే
మాచల మెక్కుడించి నిగమావళి యమ్ములువీడ్చి, పద్మజుం
జూచి మొగంబులిచ్చి దివిజుల్ గొనియాడఁగనున్న నీ రణాం
తాచరణంబు విందుఁ జెవులారఁ గుమారగిరీంద్రమందిరా!

కళిక - జయభద్రరగడ.

మతియుం నానామంత్ర - మణిగణసుధాకల్ప!
కోఅలు సేనఁగుమోము - కొడుకుఁ గాంచినవేల్ప!
మూఁడుమోములపోటు - ముట్టుఁ బట్టెడుశూర!
వేఁడిచూపునఁ దియ్య - విలుతుఁ ద్రుంచినధీర!
తాపసుల యాలువులఁ - దనరు తపములపంట!
చూపులకు నెల్లఁ బర - సుఖవార్ధి పెన్నింట!
తిలకాయమానదీ-ధితిసుధాసంసూతి!
వెలుఁగులకు నెల్లఁ దుది - వెలుఁగుపరంజ్యోతి!

ఉత్కళిక.

వినుతముఖనలినమును
ఘనజఘనపులినమును
పరవళితరంగములు
గురుకుచరథాంగములుఁ
గలిగినయుమాసరసి
లలితముఖములఁ బెరసి
క్రాలు నొకకలహంస!
బాలచంద్రోత్తంస!

సార్వవిభక్తికము.

శా. నీవాద్యుండవు ... ప్రథమావిభక్తి
నిన్నుం దెల్పఁ జడుపుల్ ... ద్వితీయావిభక్తి
నీచేత మే లొందఁ ... తృతీయావిభక్తి
నీకై వాక్పూజ లొనర్తు ... చతుర్థీవిభక్తి
నీవలన బ్రహ్మాండావళుల్ పుట్టు ... పంచమీవిభక్తి
నీ కేవేల్పుల్ సరి, యన్యదైవభజనం జే నొల్ల - షష్ఠీవిభక్తి
నీయందు మద్భావం బుండఁదగుం సప్తమీవిభక్తి
కుమారగిరినాథా! చంద్రచూడామణీ!- సంబోధనము.

Sri Rama Press, Madras. P. I. Card Q. H. No. Ms. 469—19-12-46.

1. మించుగల్గి తెలుఁగుపొలుపు.

[illegible]కావ్యము.

2. త్రిపురాంతకోదాహరణము.

ఉదాహరణకావ్యము.

పలయుంవారు:—

నిడుదవోలు వేంకటరావు, ఎమ్. ఏ.,

ఆంధ్రోపన్యాసకుఁడు.

పరిశోధకశాఖ,

మదరాసు విశ్వవిద్యాలయము,

మదరాసు.